

Gradnja Domobranske vojarne u kontekstu nacionalnih i modernizacijskih procesa u Dubrovniku potkraj 19. stoljeća

Sanja Curić – Nikša Selmani

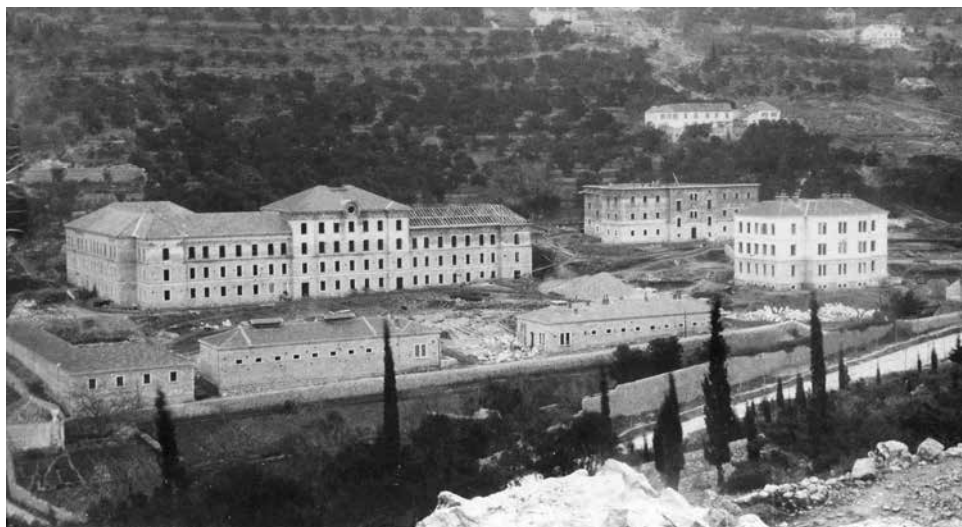
Državni arhiv u Dubrovniku
Svetog Dominika 1
HR – 20 000 Dubrovnik
sanja.curic@dad.hr
niksa.selmani@dad.hr

Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 8. 8. 2022.
Prihvaćeno: 4. 10. 2022.
351.791.1:355.351.3: 355.671](497.584-1Gruž)“1895/1899“
<https://doi.org/10.58565/vda.3.1.16>

Sažetak

Rad najprije donosi sažetak faza nacionalne integracije u Hrvatskoj, a ove faze izlaže i na dubrovačkom primjeru, uzimajući u obzir sve njegove specifičnosti. Naglasak se stavlja na period 1890. – 1899. kad upravu nad dubrovačkom općinom preuzima koalicija srbokatolika i autonomaša koja u sklopu ideje o „novom Dubrovniku“ gradnju Domobranske vojarne u Gružu koju poduzima dubrovačka Općina nastoji prikazati kao jedan od vlastitih političkih uspjeha u smislu razvoja dubrovačkih potencijala. Stoga rad detaljno iznosi tijek i okolnosti njezine izgradnje. Ipak, promatrajući širi kontekst u kojemu se Dubrovnik kao grad tvrđava našao nakon okupacije Bosne i Hercegovine 1878., kad zbog vojnih i dijelom ekonomskih razloga postupno dolazi do snažnije integracije krajnjeg juga Dalmacije i ostatka Monarhije, postaje jasnije zašto srbokatolička opcija nije mogla imati trajnijeg uspjeha te zašto Dubrovnik i njegova okolica, zahvaljujući ujedno i radu dubrovačkih pravaša i narodnjaka, u potpunosti preuzimaju hrvatsku nacionalnointegracijsku matricu.

Ključne riječi: Dubrovnik, Gruž, Domobranska vojarina, nacionalna integracija, srbokatolici

Slika 1. Gradnja domobranske vojarne u Gružu
(Državni arhiv u Dubrovniku. HR-DADU-264 Obiteljski fond Martecchini)

Faze nacionalne integracije u Hrvatskoj

Ne ulazeći temeljito u definiranje pojma nacije¹ o kojemu svakako još uvijek nema znanstvenog konsenzusa, može se reći da je pitanje novih nacionalnih identiteta, nastalih u složenim procesima nacionalne integracije, zahvatilo i hrvatske povijesne pokrajine 19. stoljeća.² Vodeći se teorijskim modelom, koji je uspostavio češki povjesničar i politički teoretičar Miroslav Hroch³, koji prati procese integracije „velikih“ i „malih“ nacija,⁴ Tomislav Fresl iznosi tri faze u procesu integracije hrvatske nacije.⁵ Valja napomenuti da ovi procesi integracije u hrvatskim povijesnim pokrajinama nisu bili vremenski ujednačeni niti su imali jednake pretpostavke, pa su se razvijale i neke specifičnosti. Također treba reći da su se na području hrvatskih povijesnih pokrajina razvijale i djelovale te bile u dodiru s drugim integracijskim centrima i drukčije integracijske politike, poput onih srpskog ili autonomaško-talijanističkog predznaka.

U prvoj ili protonacionalnoj fazi⁶ Fresl razlikuje „pučki protonacionalizam,⁷ zasnovan na etničnosti, i plemićki protonacionalizam“⁸. U Hrvatskoj je potonji bio oblik institucionaliziranog identiteta koji se zasnivao na feudalnim, staleškim „municipalnim pravima“ koja su imala državnopravni značaj.⁹ S druge strane, procesi razvitka građanskog sloja društva postupno stvaraju novu snagu koja će u vrijeme

-
- 1 Kratak pregled različitih pokušaja definiranja pojma nacije u: Tomislav Fresl, „Faze integracije hrvatske nacije“, *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja* 86 (2008), 123-140.
 - 2 U primjeru Hrvatske pojam „integracija“ ne znači jedino teritorijalnu integraciju, npr. puku integraciju hrvatskih povijesnih pokrajina, nego znači i postupno integriranje različitih slojeva društva u tim pokrajinama u hrvatsku naciju kao modernu političku i društvenu realnost. Na tom putu oblikovanja nacije kao „političkog naroda“, kao novoga političkog subjekta, utjecala je moderna građanska nacionalna ideologija koja se razvijala tako da su se njezini integracijski elementi (jezik, znanost, kultura, umjetnost, prosvjeta, politika, ekonomija...) postupno institucionalizirali u modernijoj formi te kao takvi djelovali na formiranje zajedničke i sve jasnije nacionalne samosvijesti svih dionika zajednice.
 - 3 Miroslav Hroch, *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi* (Zagreb: Srednja Europa, 2006.).
 - 4 Za razliku od „nepovijesnih nacija“, Hroch vidi Hrvate kao „povijesnu naciju“, dakle takav politički entitet koji je imao svoju vladajuću feudalnu klasu, no koja je izgubila ili sačuvala tek oslabljene vladajuće atribute u periodu prije nastajanja moderne nacije. U daljnoj Hrochovoj razdiobi Hrvatska dijeli povijesnu sudbinu tzv. malih nacija.
 - 5 Fresl, „Faze integracije“, 129-138.
 - 6 Uvjetno je možemo smjestiti u period počevši od onih autora i njihovih djela iz ranijeg razdoblja, čije su devetnaestostoljetne interpretacije postale sastavni dio oblikovanja nacionalne ideologije, pa do ranih 30-ih 19. st., odnosno, početaka ilirskog pokreta.
 - 7 Vidi: Eric J. Hobsbawm, *Nacije i nacionalizam* (Zagreb: Novi Liber, 1993.), 53-85.
 - 8 Fresl, „Faze integracije“, 130.
 - 9 Ova, po svojoj naravi, posve staleška prava koja pojmovima „Hrvatske“ i „Hrvata“ daju politički identitet, najprije su bila znanstveno obrađena (Josip Kušević u spisu *De municipalibus iuribus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae*, 1830.) te ih kasnije preuzimaju ilirci.

ilirskog pokreta¹⁰ preuzeti na sebe najveći dio integracijskih nacionalnih preporodnih aktivnosti. U ovoj se prvoj fazi počinju definirati i prve integracijske konstante, pa jezična srodnost uz hrvatski državopravni kontinuitet počinje stvarati prvu hrvatsku integracijsku matricu.¹¹

Ilirski pokret predstavlja početak druge faze integracije hrvatske nacije. Ona označava period organiziranijeg javnog djelovanja različitih dionika radi prevladavanja regionalnih i pokrajinskih partikulariteta. Odlika je ove faze da integracijske procese još uvijek vode društvene elite koje svoj utjecaj šire na omladinu, obrazovano građanstvo, obrtnike i trgovce. U smislu budućnosti integracijskih procesa period ilirskog pokreta odredio je jasnije smjernice i okvire.¹² U političkom kontekstu pojavljuju se političke stranke i predstavnički Sabor 1848. te postaje sve jasnije da će ona municipalna prava postupno nadrasti svoj uski staleški okvir.¹³ Vidljivo je to još u „Zahtijevanjima naroda“ (1848.), kao svojevrsnom političkom programu Narodne stranke. Nakon perioda Bachova apsolutizma 1861. godine dolazi do novog uzleta unutar ove druge faze integracije hrvatske nacije koju će obilježiti još snažniji integracijski poticaji te jasnije političko pozicioniranje predstavljeno radom političkih stranaka u pokrajinskim saborima. Ova se faza dovršava krajem 19. stoljeća kada su se, kako kaže Nikša Stančić, integrirale društvene elite.¹⁴

Treća faza hrvatske nacionalne integracije okreće se i najbrojnijoj populaciji – gradskom radništvu i seljaštvu.¹⁵ O važnosti ove treće faze integracije govori u prilog i činjenica da krajem 19. stoljeća u Hrvatskoj na selu živi oko 90 % stanovništva.¹⁶ Svoju konačnu nacionalnu i političku afirmaciju ovaj je dio populacije ostvario djelovanjem Hrvatske seljačke stranke i braće Radić tijekom prve polovice 20. stoljeća.

10 Najčešće se uzima period 1835. – 1849.

11 Tako Gaj 1830. piše „Kratku osnovu horvatsko-slavenskoga pravopisanja“ kao početak standardizacije hrvatskog pravopisa, a grof Janko Drašković 1832. svoju „Disertaciju“ kao svojevrsni prvi hrvatski politički program.

12 Tako npr. hrvatski ilirci odbijaju slavističke teze o tome da su Hrvati zapravo Srbi ili Slovenci ili nekakva njihova mješavina. Njima je bilo posve jasno, kako je to izjavio Dragutin Rakovac, „... da Hrvat srbsko ili slovensko, Srbliin hrvatsko ili slovensko, Slovenac hrvatsko ili srbsko ime nikad primiti neće...“ Jednako tako, u teritorijalnom smislu, određuje se područje Hrvatske, Dalmacije, Slavonije i djelomice Bosne i Hercegovine kao ono hrvatske kulturno jezične cjeline. Vidi: Mario Grčević, „Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika? Uzroci i posljedice“, *Jezik – Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 45 (1997), br. 1, 3-28.

13 Pojam „municipalnih prava“ zadržao se sve do sklapanja Hrvatsko-ugarske nagodbe kada biva zamijenjen pojmom „hrvatskog državnog prava“.

14 Nikša Stančić, *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću* (Zagreb: Barbat, 2002.), 125.

15 Fresl, „Faze integracije“, 137.

16 Petar Korunić, *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije: Nacija i nacionalni identitet* (Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2006.) (monografija), 385.

Nacionalna integracija u Dubrovniku do kraja 19. stoljeća

Prateći Hrochovu paradigmu, više-manje možemo ove faze pratiti i kod dubrovačke lokalne sredine.¹⁷

Traumatično iskustvo pada Republike 1808. godine i promjena višestoljetne paradigme upravljanja gradom-državom duboko je potreslo sve segmente dubrovačkog društva,¹⁸ a pečat negdašnjega višestoljetnog državnog suvereniteta¹⁹ utisnuo se i u njegove moderne nacionalne integracijske procese oblikujući i neke dubrovačke specifičnosti. U ovoj prvoj fazi nacionalne integracije dubrovačko je kulturno nasljeđe odigralo snažnu ulogu, i to posebno ono vezano uz književnost, dakle jezik i pismo. Još od kraja 18. stoljeća susrećemo osobe poput Joakima Stullija²⁰ te Francesca Marije Appeninija koji je u svojoj sažetoj gramatici „Grammatica della lingua illirica“ kombinaciju dubrovačkog govora i štokavskog narječja vidio kao najbolju osnovu slavenskoga književnog jezika.²¹ I premda u ovoj „predpreporodnoj fazi“, kako kaže Stjepan Ćosić, tek treba donijeti objektivniju ocjenu utjecaja dubrovačkih jezikoslovaca i pisaca kraja 18. i početka 19. stoljeća, „ako se zadržimo na broju tiskanih djela na hrvatskom jeziku i ostalim događajima na kulturnom i jezičnom planu, možemo zaključiti da je do jače ekspanzije ilirizma krajem tridesetih godina Dubrovnik, uz Zagreb, predstavljao središte hrvatskog jezičnog izraza“.²²

Drugo, preporodno razdoblje donosi nove zamahe u smjeru kulturne integracije Dubrovnika, Dalmacije i Hrvatske. I ovdje je baština Dubrovnika imala presudnu ulogu, osobito ona pisana jezikom dubrovačke barokne književnosti. Dubrovnik tako, pisat će Ljudevit Gaj, postaje svojevrsno mitsko mjesto – „ilirski Parnas“, „sta-

17 Adrian Knežević, „Hrvatska nacionalna integracija u Dubrovniku“ (diplomski rad, Sveučilište u Zadru, 2017.).

18 Vidi: Stjepan Ćosić, „Slom Dubrovačke Republike prema iskustvima suvremenika“, *Kolo: časopis Matice hrvatske* 18 (2008), br. 2, 129-146.

19 Premda je imala snažnu državnopravnu tradiciju, dubrovačko se društvo nije razvilo u pravcu izgradnje vlastite nacije. Zanimljiva razmatranja o ovome fenomenu u: Vlaho Bogišić, „O inzularnosti nesuđene dubrovačke nacije u osam točaka i nekoliko referencija“, *Kolo: časopis Matice hrvatske* 18 (2008), br. 2, 323-346.

20 Autor trodijelnog hrvatsko-latinsko-talijanskog riječnika.

21 Treba napomenuti da je u doba protureformacije, još 1625., na poticaj dubrovačkih nadbiskupa Kongregacija za širenje vjere dala Bartolu Kašiću nalog da prevede *Sveto pismo*. Kašić prevodi *Novi zavjet* na hrvatski jezik, u tradiciji dubrovačke štokavštine. Premda je 1631. prijevod bio poslan na uvid Kongregaciji u Rim, odobrenje za tisak nije dobio, a sam prijevod bio je zabranjen. Ironija je sudbine da je upravo zagrebački biskup bio osoba koja je pisala Svetom oficiju kako bi se spriječilo tiskanje i distribucija ove „dubrovačke Biblije“ na područja Dalmacije, Bosne, Hrvatske i Bosne Srebrne. Vidi: Ivan Golub, „Tko je zaustavio tiskanje hrvatske Biblije Bartola Kašića“, *Bogoslovska smotra* 71 (2001), br. 1, 153-170. Ostaje otvoreno pitanje kakav bi bio tijek jezičnointegracijskog procesa da je „dubrovačka Biblija“ doživjela svoje izdanje i distribuciju.

22 Stjepan Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike (1808. – 1848.)* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1999.), 304.

ra ilirska Atena“, ishodište „književnog ilirskog jezika“.²³ Jednako tako kontinuitet izlazenja preporodnih tiskovina poput *Danice*, *Kola* i *Zore dalmatinske* donosi i trajniju formu novog pokreta u kojemu Dubrovčani aktivno sudjeluju.²⁴ Dubrovčani su uz Dalmatince i u osobnim kontaktima s preporoditeljima u Zagreb²⁵, a Ivan Trnski te Ljudevit Gaj i Antun Mažuranić dolaze u posjet Dubrovniku. Ovaj period donosi snažniju tiskarsku djelatnost, poglavito starijih autora,²⁶ no tiskaju se i brojni molitvenici i nabožne knjige na hrvatskom jeziku. Premda je ova kulturno-integracijska faza bila važna, „... krug dubrovačkih iliraca u Gradu i izvan njega nije programski oblikovao politička stajališta i jasnije odredio nacionalno-integracijske ciljeve“.²⁷ Ipak, upravo u krugu dubrovačkih iliraca treba tražiti iskricе kasnijih političkih diferencijacija, naročito oko geneze fenomena dubrovačkih srbokatolika.²⁸ Nakon slamanja revolucije iz 1848.²⁹ u periodu od 1852. do 1859. slijedi vrijeme neoapsolutizma i snažne centralizacije države, pa je ovaj period do ustavnih promjena krajem 1860. i povratka parlamentarnog života 1861.³⁰ vrijeme krajnje stagnacije procesa nacionalne integracije.³¹

Nakon što je 1861. osnovan Dalmatinski sabor kao političko tijelo koje je Dalmaciji donijelo određen autonomniji status, razbuktao se stranački život čija je di-

23 *Danica ilirska*, god. II., br. 49, 3. prosinca 1836., 195.

24 Osobito se ističe djelovanje Antuna Kaznačića; vidi: Čosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 311-313;

Ivan Pederin, „Dubrovački ilirac Antun Kaznačić“, *Anali* 24/25 (1987), 161-170. Uz Antuna Kaznačića krug dubrovačkih preporoditelja čine i Antun Rocci, Niko i Medo Pucić, Marko Marinović, Antun Russi, Lukša Gozze, Mato Vodopić, Matija Ban, Ivan August Kaznačić te u određenom smislu i dramatičar Pjerko Bona.

25 Trpimir Macan, „Pogled u dalmatinsko-zagrebačke veze 1835.-1837.“, *Zadarska revija* 36 (1987) 4/5, 593-609.

26 Tako je zagrebačko izdanje *Osmana* (1844.) s dopunama Ivana Mažuranića, bila svojevrsna simbolička sinteza književnog juga i sjevera.

27 Čosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 324.

28 Upravo su dubrovački ilirci Medo Pucić i Matija Ban još četrdesetih godina oblikovali svoje srbokatoličke stavove koje po prvi puta objavljuju u dubrovačkom listu *L'Avvenire* 1848.

29 U Dubrovniku, u vrijeme revolucionarnih zbivanja, kratkotrajno izlaze dvije tiskovine na talijanskom jeziku: *Le Rimembranze della settimana* (1848.), koja je objavljivala i priloge na hrvatskom, te njezin nasljednik *L'Avvenire* (1848.-49.). U ovom su listu bili zastupani stavovi sjedinjenja Dalmacije i Banske Hrvatske te princip federalističkog uređenja Monarhije. Nakon prestanka njihovog izlaska slijedeće 33 godine, do izlaska *Gušterice*, nema tiskanja novina u Dubrovniku. (Vidi: Marino Budicin, „Il 1848 in Dalmazia attraverso 'La Gazzetta di Zara', 'La Dalmazia costituzionale', 'Le rimembranze della settimana', 'L'avvenire'“, *Atti del Centro di Ricerche storiche - Rovigno* 10 (1979-1980), 265-291.)

30 Poraz neoapsolutističkog koncepta Monarhije tjera cara Franja Josipa I. u reformu države, te se Listopadskom diplomom (1860.) i Veljačkim patentom (1861.) vraća ustavni poredak i organizacija prema federalnom načelu.

31 O Dubrovniku i Dalmaciji u tom periodu vidi: Stijepo Obad, „Pokušaj unaprijeđenja Dalmacije za neoapsolutizma (1852.-1860.)“, *Radovi. Razdio društvenih znanosti* 23 (1984).

namika dijelom ovisila o unutarnjim prilikama u Monarhiji, ali dijelom i o političkim događajima u susjednim državama.³² Time se politička sudbina Dubrovnika snažnije vezala uz zbivanja u Dalmaciji te ovo predstavlja nastavak druge faze njezove nacionalne integracije. Već na samom početku parlamentarizma u Dalmaciji istaknule su se dvije političke ideje koje su bila okosnica parlamentarnih borbi: ujedinjenje Dalmacije i Banske Hrvatske na temelju državnog i povijesnog prava te uvođenje hrvatskog jezika u javni život Dalmacije.³³ U prvih dvanaest godina Dalmatinskog sabora u njegovu su radu participirale svega dvije stranke: Autonomnaška³⁴ i Narodna stranka, koje su jasno zauzele stav glede ovih dvaju pitanja. Autonomnaška stranka bila je izričito protiv ujedinjenja s Hrvatskom i uvođenja hrvatskog jezika.³⁵ Narodna je, pak, stranka kao nositelj težnji nacionalne integracije i sama doživljavala transformacije. U samim počecima Narodnu je stranku odlikovalo jedinstvo Hrvata i Srba u Dalmaciji.³⁶ Prva trvenja bila su zasigurno potaknuta Austro-ugarskom nagodbom kad postaje jasno da se pitanje ujedinjenja s ostatkom Hrvatske stavlja *ad acta*, ali i događajima nakon izbora za Dalmatinski sabor kad narodnjaci uspijevaju osvojiti parlamentarnu većinu. Tada, vezano uz pitanje odnosa Carevinskog vijeća i pokrajinskih sabora, u dalmatinskoj Narodnoj stranci dolazi do raskola i izdvajanja grupe vijećnika u novu Narodnu srednjačku stranku.³⁷ U javnim polemikama *Narodnog lista*³⁸ i *Zemljaka*,³⁹ intenziviranima naročito u vrijeme izbora za Carevinsko vijeće, postupno se počinje razvijati nepovjerenje između

32 Tako je npr. Austro-ugarska nagodba iz 1867. porazno djelovala na mogućnost političke i teritorijalne integracije Dalmacije i Hrvatske, a porazi Srbije u ratu s Turskom 1876./77. u kojem je Srbija priželjkivala aneksiju Bosne, da bi upravo Austro-Ugarska Monarhija to ostvarila 1878., dovode do radikalizacije srpskog nacionalizma u južnoj Ugarskoj i Trojedinici.

33 Adrian Knežević, „Prva secesija u dalmatinskoj Narodnoj stranci 1873. godine”, *Miscellanea Adriatica et Mediterranea* 6 (2019), 171.

34 Prema strukturi pripadnika stranke, radilo se o dijelu elitnog sloja građanstva dalmatinskih gradova, pripadnicima činovničkog staleža, višem kleru, posjednicima i strancima, većinom Talijanima.

35 Nakon što se Banska konferencija, koja je zasjedala od studenog 1860. do siječnja 1861., obratila caru predstavlkom u kojoj je, između ostalog, izrazila težnju za ujedinjenjem Dalmacije s Hrvatskom i Slavonijom, Antonio Bajamonti, istaknuti autonomnaš i splitski gradonačelnik, pokreće akciju kojom bi ovo spriječio te okuplja izaslanstvo od predstavnika općina koje su se ovom ujedinjenju suprotstavljale. Konačno je car odlučio da do ujedinjenja neće doći bez pristanka Dalmatinskog sabora – u kojemu su autonomnaši tada imali većinu. Znakovito je da su upravo Dubrovnik i Boka kotorska bili oni dijelovi Dalmacije gdje Bajamonti nije naišao na odaziv.

36 O strukturi članova Narodne stranke te ideološkim razlikama onih iz gradova i onih iz dalmatinskog zaleđa vidi: Knežević, „Prva secesija”, 172-173.

37 Na čelu izdvojene skupine koja je osnovala Narodnu srednjačku stranku bio je bokeljski Srbin Stefan Mitrov Ljubiša (1824. – 1878.). Narodna srednjačka stranka razvoj Dalmacije vidjela je u ustupcima koje bi dobili jačim vezivanjem uz bečku vladu, tražeći prostor za snažniju emancipaciju Srba u Dalmaciji.

38 Glasilo Narodne stranke

39 Glasilo Narodne srednjačke stranke

Hrvata i Srba, koje se produbljuje nakon obostranog izbornog neuspjeha.⁴⁰ Tako je ovo vrijeme 70-ih godina 19. stoljeća bilo pripremna faza k osamostaljenju srpske integracijske politike u Dalmaciji, što dovodi do konačne propasti koncepta hrvatsko-srpske narodne sloge osnivanjem Srpske stranke u Dalmaciji 1880.⁴¹ Time je započelo razdoblje višegodišnje političke suradnje dalmatinskih Srba i autonomaša, suradnje koja se vodila jedino strogim političkim interesima i opozicijskim jedinstvom u borbi za političku i državno-pravnu individualnost i autonomiju Dalmacije te protiv „kroatizacije“ koju je, prema njima, zastupala Narodna stranka.⁴² Tako početkom 80-ih⁴³ u političko-stranačkom životu Dalmacije postaju jasno definirana dva suprotstavljena integracijska koncepta.⁴⁴

Za razliku od ovih zbivanja u Dalmaciji krajem 70-ih i početkom 80-ih 19. stoljeća, Dubrovnik je pokazao neke svoje posebitosti. Osnovne razloge treba tražiti u drukčijem povijesnom nasljeđu i okolnostima koje dovode do nastanka lokalne integracijske varijante čime se odstupa od opće nacionalnointegracijske matrice. Još uvijek jasno sjećanje na višestoljetni suverenitet nastavlja živjeti u formi dubrovačkog lokalpatriotizma koji u odnosu prema nezadovoljavajućoj i objektivno provincijalnoj poziciji s jedne strane razvija snažan resentiman spram Monarhije, a s druge strane kod jednog dijela građanstva i simpatije za slavensku državu u zaleđu koja krajem 70-ih i početkom 80-ih doživljava i međunarodnu afirmaciju.⁴⁵ Sve je to dovelo do toga da se među Dubrovčanima osim hrvatske, narodnjačke opcije i autonomaša⁴⁶

40 Od devet zastupnika u Carevinskom vijeću tri mandata su osvojili narodnjaci, jedan zemljaši i pet autonomaši.

41 O razvoju srpskog nacionalnog pokreta u austrijskoj Dalmaciji vidi: Tihomir Rajčić, „Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 47 (2005), 354-357.; također: Tihomir Rajčić, „Odnos Srpskog lista (glasa) prema autonomašima u Dalmaciji 80-ih godina XIX. stoljeća“, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 43 (2001), 375-388.

42 Da je došlo do promjene u stavu srpskih birača, bilo je jasno nakon što je narodnjak Miho Klaić izgubio na izborima za Carevinsko vijeće u izbornom kotaru Zadar – Pag – Benkovac – Obrovac od autonomaša Gustava Ivanića i to upravo zahvaljujući glasovima Srba. Ivanić je u zamjenu za podršku srpskih glasača potpisao i dva zahtjeva: odbijanje sjedinjenja Dalmacije i Banske Hrvatske te priznanje posebne srpske narodnosti.

43 Naročito nakon što su dalmatinski narodnjaci konačno pobijedili autonomaše u Splitu 1882.

44 Nacionalnointegracijske procese kod Srba u Dalmaciji predvodi pravoslavna elita još od četrdesetih godina 19. stoljeća.

45 Kneževina Srbija Berlinskim kongresom 1878. stječe međunarodno priznatu neovisnost, a 1882. postaje Kraljevina Srbija.

46 Prvi izbori za autonomne općine u Dalmaciji pod austrijskom vlašću održani su 1865. godine. Tada je u srazu s Narodnom strankom u Dubrovniku pobijedila Autonomaška stranka potpomognuta austrijskim režimom. Za načelnika dubrovačke općine izabran je Vice Vuletić. Na drugim općinskim izborima 1869. autonomaši gube upravu, a predstavnici Narodne stranke biraju svoje načelnike sve do izbora 1890. To je u pet mandata bio grof Rafo Pucić te po jednom Pero Čingrija i Vlaho de Giulli (Ivo Perić, „Načelnici dubrovačke općine od njenog ponarođenja do početka Prvog svjetskog rata“, *Dubrovački horizonti* 30 (1990), 55-56).

razvije i jedan lokalni identitetski specifikum – srbokatolici.⁴⁷ Na ovo su, bez sumnje, utjecale i dubrovačke gospodarske prilike kao i demografska kretanja iz zaleđa koja donose novi kapital u Grad,⁴⁸ što dodatno utječe na to da srbokatolici⁴⁹ u suradnji s autonomašima postanu relevantna politička opcija u Dubrovniku.

Promatrajući zbivanja od pobjede narodnjaka 1869. do osvajanja Općine od srbokatoličko-autonomaške koalicije⁵⁰ 1890., vidljivo je kako dolazi do postupne diferencijacije unutar Narodne stranke u Dubrovniku.⁵¹ Osim dijela građanstva,⁵² tijekom 80-ih na strani srbokatoličkog pokreta jača i utjecaj *Dubrovačke omladine* kojoj pripada dio gimnazijalaca, obrtničke mladeži i studenata.⁵³ Javni „pritisak“ postaje toliko snažan da je čak i Pero Čingrija nakon saborskih izbora 1883. istupio iz saborskog kluba Narodne stranke govoreći da je „... hrvatska državotvorna ideja ostala bez pristaša u Dubrovniku!“⁵⁴ Nakon izbora 1884. srbokatolici uspijevaju ovladati glavnim preporodnim institucijama,⁵⁵ pa su dubrovački Hrvati bili prisiljeni osnivati nove. Ipak, rascjep koji se dogodio u Dalmaciji još 1879. u Dubrovniku se dogodio tek deset godina kasnije. Općinski izbori 1890. konačno su pokazali svu slabost dubrovačkih narodnjaka. Očigledno je da su procesi njezine profilacije k čisto hrvatskom predznaku bili prespori, a prometna, gospodarska, demografska⁵⁶ i ina stagnacija Dubrovni-

47 Pregled faza razvoja pokreta srbokatolika u Dubrovniku u: Zoran Grijak; Stjepan Čosić, *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson* (Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012.), 24-25. O srbokatolicima u Dubrovniku također vidi: Stjepan Čosić, „Antun Stražičić i dubrovački Srbi katolici“, *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika.*, ur. Stjepan Čosić (Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.), 8-25.

48 Vlaho Benković, *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „Novog kursa“: (1903.-1905.)* (Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik, 2009.), 23.

49 „Uvriježeni pojam *Srbi katolici* nije bio uobičajen među samim pripadnicima pokreta. Taj naziv, kao *differentia specifica* prvenstveno ukazuje kako su ih vidjeli *drugi*, ne samo dubrovački Hrvati i predstavnici vlasti u Monarhiji, nego i pravoslavni Srbi. Sami sebe najčešće su nazivali jednostavno *Dubrovačani*, a kasnije *Srbi Dubrovačani*, da bi naglasili svoj ‘stari’ dubrovački patriotizam i posebnost, ali i da bi relativizirali značenje konfesionalnosti u odnosu na nacionalnu pripadnost“ (Grijak, Čosić, *Figure politike*, 23-24).

50 Važno je napomenuti da iako je dubrovačka srbokatolička grupacija bila vezana uz Srpsku stranku u Dalmaciji te bila praktički njezin ogranak, ona nikad nije na izbore izašla kao Srpska stranka.

51 Sažet prikaz događaja koji su postupno doveli do rascjepa u: Benković, *Uloga dubrovačke politike*, 11-21.

52 Popis značajnijih dubrovačkih srbokatolika u: Čosić, „Antun Stražičić i dubrovački Srbi katolici“, 24-25.

53 Čosić, „Antun Stražičić i dubrovački Srbi katolici“, 18.

54 *Isto*, 19.

55 „Dubrovačku ‘Narodnu štonicu’ utemeljenu 1863. preuzimaju 1887. ‘Gradsku muziku’ osnovanu 1878. proglašavaju ‘srpskom’ 1888., a ‘Radničko društvo’ iz 1874. ‘srbiziraju’ postupno te mu konačno 1894. daju ekskluzivno srpsko obilježje.“ (*Isto*)

56 Promatrajući demografsku sliku od perioda francuske uprave, u usporedbi sa Zadrom i Splitom, kojih se broj stanovnika učeterostručio do početka Prvoga svjetskog rata, u Dubrovniku se

ka, kao i sve glasnija srbokatolička i autonomaška oporbena djelatnost stvorili su u gradu atmosferu zrele za političke promjene. Toga je vođa dubrovačkih narodnjaka Pero Čingrija očigledno bio svjestan pa Narodna hrvatska stranka⁵⁷ u Dubrovniku apstinira na općinskim izborima izgubivši nakon dvadeset jednu godinu upravu nad dubrovačkom općinom. U pregovorima o podjeli vlasti između dubrovačkih srbokatolika i autonomaša na poziciju načelnika, kao nestranačka osoba, izabran je vlastelin Frano Šiškov Gondola (1833. – 1899.) koji je ostao na čelu Općine u dva mandata. Osobito su isticali njegov ugled i njegove veze s Bečom. Čitava ova situacija pokreće novu generaciju hrvatskih nacionalnointegracijskih snaga koje predvođene pravaškom idejom, na čelu s mladim Franom Supilom, već 1891. pokreću list *Crvena Hrvatska*.⁵⁸ Ove mlade pravaške snage jasnije artikuliraju hrvatstvo Dubrovnika te u suradnji sa starijim narodnjačkim članovima obrazuju hrvatski nacionalni politički blok. Argumentacija o hrvatstvu južne Dalmacije na stranicama *Crvene Hrvatske* postupno izlazi iz okvira građanske elitističke historiografske sfere i okreće se k aktualnom životu i narodu kao probuđenom nacionalnom subjektu. Time se nazire ulazak u onu treću i zaključnu fazu hrvatske nacionalne integracije na ovom području. To se pogotovo da iščitati iz opisa svečanosti povodom otkrivanja spomenika Ivanu Gunduliću od 25. do 27. lipnja 1893.⁵⁹ Premda pod srbokatoličko-autonomaškom upravom Dubrovnik tih dana pokazuje da s okolicom te brojnim gostima iz Dalmacije i Hrvatske u kvantitativnom smislu apsolutno pripada hrvatskom integracijskom krugu.

Pred općinske izbore u svibnju 1894. u *Crvenoj Hrvatskoj* izlazi vrlo zanimljiv članak pod naslovom „Njekoliko iskrenih riječi prije općinskih izbora“.⁶⁰ U njemu autor članka nakon što je utvrdio da se zbog koalicije srbokatolika i autonomaša talijanaštvo vratilo u Dubrovnik, premda je bilo poraženo još krajem 60-ih, analizira porijeklo i politička htijenja autonomaša⁶¹ i srbokatolika,

taj broj nije niti udvostručio. (Antun Baće, „Arhitektura Dubrovnika između dva svjetska rata“ (doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2015.), 15.

57 Tek 1889. Narodna stranka dodaje umetak „hrvatska“.

58 Kao odgovor na *Crvenu Hrvatsku* već 1892. počinje izlaziti list *Dubrovnik* koji je jasno zastupao stavove srbokatolika i Srba u Dubrovniku. Između dvaju listova razvila se višegodišnja žučna polemika.

59 Gundulićeva Svečanost, *Crvena Hrvatska*, god. III., br. 26, 1. srpnja 1893., 1-3.

60 Njekoliko iskrenih riječi prije općinskih izbora, *Crvena Hrvatska*, god. IV., br. 20, 19. svibnja 1894., 1-2.

61 Što žele autonomaši – veli autor – nitko ne razumije, osim što ih rukovodi mržnja prema hrvatstvu i želja da hrvatski jezik zamijene talijanskim. Ovi dubrovački autonomaši nisu Talijani po porijeklu, tj. nisu talijanaši (oni se sami tako ne nazivaju), oni su porijeklom domaći Župljani, Konavljani, Primorci itd. (Svilokos, Jelić, Banac, Učović, Podić...), ali su pod upravom zadarskih autonomaša koji su porijeklom Talijani. Zbog toga talijanaške novine dubrovačke autonomaše nazivaju – talijanašima. Autor navodi da su samo zbog interesa u ovakvoj stranci. Konačno,

odnosno Srba.⁶² No, znakovito je da autor navodi kako ni jedni ni drugi na izbore ne izlaze javno sa svojim programom te da su političke promjene nakon 1890. nastupile ne zbog nekog „srpskog programa“, već da se trebalo stare zamijeniti mladima u Općini.

Slijedili su izbori koji počinju 22. svibnja 1894. glasanjem za kandidate u III. izbornom tijelu u kojemu glasa narod.⁶³ Bezobzirno poništavanje glasova hrvatskih birača u režiji načelnika Gondole i izbornog povjerenstva dovodi do toga da Dubrovački hrvatski izborni odbor izdaje proglas o sramotnim događajima na biralištu, a potom šalje i žalbu upućenu c. k. Namjesništvu sa zahtjevom za poništenje izbora.⁶⁴ Zbog očigledne krađe glasova u listopadu se ponavljaju izbori za III. tijelo. Nesloga srbokatolika i autonomaša dovodi do izborne apstinencije srbokatolika, pa hrvatskoj strani, koju predstavljaju združeni kandidati Narodne stranke i Stranke prava, na ponovljenim izborima pripadne svih dvanaest mjesta u općinskom vijeću. No, kako su na izborima za I. i II. izbornu tijelo srbokatoličko-autonomaški kandidati dobili većinu, načelnik i dalje ostaje Frano Gondola, s time da su autonomaši dobili većinu nad srbokatolicima i u vijeću i u poglavarstvu. Autonomaši čak uspijevaju vratiti talijanski, kao drugi službeni jezik općine, što dovodi do podjela unutar srbokatoličkih redova.

„Novi Dubrovnik“

Nakon izbora 1894. u tisku se počinje konkretnije pisati o tome što je srbokatoličko-autonomaška uprava napravila i što planira napraviti u svome mandatu. Krajem 1895. u *Dubrovniku* izlazi članak pod naslovom „Novi Dubrovnik“.⁶⁵ Ovaj svojevrsni programatski tekst najprije definira opće stanje Dubrovnika nakon pada Republike: „... glavna karakteristika Dubrovčana postade *apatija prama svemu*. Odatle ona neodlučnost i onaj konzervativizam do skrajnosti, što su svaki pokret u duhu vremena u klici ubijali. Ovo bijaše polazna tačka dubrovačkog života. Po njoj se

zamjeraju autonomašu Marinici Bondi što je glasao da Dubrovčani također moraju imati dvije godine domobranske obuke premda je obećavao da će ih osloboditi te obuke uopće.

62 Zanimljivo je kako *Crvena Hrvatska* vidi „taktiku“ kojom ovi srbokatolici, kopirajući autonomашku „taktiku“, privlače biračko tijelo; tvrde da oni siju mržnju prema Hrvatima govoreći: „Mi Dubrovčani nijesmo ni Srbi, ni Hrvati; mi smo Dalmatinci, Austrijanci; mi smo Dubrovčani; i stoga se moramo boriti proti svima koji neće da budemo Dubrovčani, nego Hrvati.“ No, kada bi ovi u Dubrovniku otvoreno pitali birače: *Čuješ, brate, hoćeš glasat za Srbe?*, pisac *Crvene Hrvatske* tvrdi da bi ga birači – „poslali u smokve“.

63 Svako od I., II. i III. izbornog tijela daje po 12 vijećnika.

64 Izborni pabirci, *Crvena Hrvatska*, god. IV., br. 22, 2. lipnja 1894., 3.

65 Novi Dubrovnik, *Dubrovnik*, god. IV., br. 50, 15 prosinca 1895., 1.

je upravljalo u općini i drugdje.”⁶⁶ Porijeklo apatije i nemoći autor članka vidi u gubitku vlasti i slobode kao prvih uvjeta koji potiču na rad u interesu grada. Dalje navodi kako zbog tih razloga i vodstvo dubrovačke Narodne stranke u svojem mandatu, kad se prosuđuje „sa stanovišta materijalnog napretka”, nije ništa napravilo. Okupacija Bosne i Hercegovine 1878., prema autoru, dovodi do daljnjeg materijalnog nazadovanja te je Dubrovnik sve više postajao „... veliko selo ili ti, kako se je više puta čulo, pristanište Trebinja”.⁶⁷ Kao reakciju na ovakvo stanje autor vidi buđenje „omladine dubrovačke“ kao vjesnika novog duha vremena. Nezadovoljstvo koje su iskazivali bilo je usmjereno k svojevrсноj povijesnoj inerciji i to glede jasnog definiranja nacionalnog identiteta,⁶⁸ kao i materijalne besperspektivnosti, odnosno nedostatka vizije budućnosti Dubrovnika i rada u tom pravcu.⁶⁹ Pobjedom srbokatoličko-autonomaške koalicije i postavljanjem Gondole za načelnika, prema autoru članka, počinje nova era – „era rada“. Sintagma „novi Dubrovnik“, sudeći prema nastavku članka, očigledno postaje naziv vizije budućeg Dubrovnika te svojevrсни program skupine srbokatolika i autonomaša. Na čemu se, prema autoru članka, temeljila ova vizija? Najprije na revitalizaciji trgovine i brodarstva, i to osnivanjem dubrovačkih parobrodarskih društava u koja se ulaže domaći kapital.⁷⁰ Svrha je bila da ovi parobrodi „izravno otpremaju robu u Dubrovnik koga su i Austrijski Lloyd i druga parobrodarska društva zapostavila”.⁷¹ Sljedeći element „novog Dubrovnika“ bio je razvoj hotelijerstva i lječilišnog turizma. U tom smislu autor članka navodi: „... da se spase naš grad, koji se nalažase na ivici materijalne propasti, trebalo se je okoristiti blagijem podnebljem i prirodnom ljepotom, čijem nas je božja providnost obdarila. Mi ne posjedujemo toliko spomenika kao n. p. Mleci da privučemo pozornost..., ali imamo nešto što ne manje privlači bogate strance a to je: blago podneblje, prirodnu ljepotu, čistoću grada i skladnost gragjana osim naše slavne prošlosti. Da ovo jedino preostalo vrelo našeg budućeg dobrostanja upotrijebimo, trebalo je graditi hotel po najnovijem načinu za strance, a liječilište sa kupalištem za

66 *Isto*

67 *Isto*

68 Identifikacija „narodnjaka“ za njih je bila anakrono ustrajanje na „... idealnom stanovištu bezimnog ili dvoimenog naroda”.

69 Tako tvrde da se ne može živjeti samo od uspomena iz prošlosti „... ništa ne radeći za budućnost”.

70 I u kasnijim argumentacijama u *Dubrovniku* gdje se govori o dubrovačkim pomorskim društvima navodi se da su „... začetnici i dugogodišnji upravitelji bili pok. Niko Bošković i Lujo pl. Serragli, prvi Srbin a drugi Autonom.” (Malo odgovora i razgovora, *Dubrovnik*, god. VIII., br. 30, 23. srpnja 1899., 1-2.)

71 Stjepan Vekarić, „Brodovi s imenom grada Dubrovnika“, *Naše more: znanstveni časopis za more i pomorstvo*, 27 (1980) br. 1-2, 29.

bolesnike.⁷² Hotel se već gradi, za liječilište u Lapadu već je zemljište kupljeno...⁷³ Razvoj prometne komunikacije bio je također jedan dio planiranih ciljeva. Članak navodi gradnju kolnog put iz Gruža u Lapad vezan uz izgradnju liječilišta. Tako se doista od 1896. do 1898. gradi cesta od Gruškog zaljeva do uvala Sumartin u Lapadu,⁷⁴ a od 1896. do 1899. probija put iza Grada.⁷⁵ U kontekstu prometne povezanosti članak spominje i željeznicu koja bi povezala Dubrovnik s Monarhijom i to najprije zbog razvoja turizma,⁷⁶ a onda i zbog gradnje domobranske vojarne te vjerojatnog prijelaza domobranskog zapovjedništva iz Zadra u Dubrovnik. U nastavku članka autor se okreće onima koji su se protivili nekim od ovih projekata⁷⁷ – „stranci forestijeh“, odnosno hrvatskim vijećnicima u općinskom vijeću, da bi se u tom kontekstu obračunao s dvojabama i optužbama nastalima tijekom tada aktualne gradnje Domobranske vojarne u Dubrovniku.

Odnos Dubrovnika i u njemu stacionirane vojske još je jedan od lokalnih potencijala koji uprava prepoznaje. Taj odnos ima i svoj historijat kojemu ćemo u nastavku pokloniti veću pažnju.

72 Radi se o gradnji Hotela *Imperijal* i morskog kupališta na mjestu današnjeg kupališta u uvali Sumartin koje je trebalo prerasti u klimatsko liječilište. Vidi: Hotel, *Dubrovnik*, god. V., br. 1, 5. siječnja 1896., 4; također: Sanja Curić; Nikša Selmani, „Kupanje i kupališta u Dubrovniku do početka Drugoga svjetskog rata“, *Vjesnik dalmatinskih arhiva: Izvori i prilozi za povijest Dalmacije* 2 (2021), 488-491.

73 Novi Dubrovnik, *Dubrovnik*, god. IV., br. 50, 15 prosinca 1895., 1. Još 1886. u Gružu se otvara Hotel *Petka*, a 1895. i Hotel de la Ville na Gundulićevoj poljani. Nakon što se 1893. najprije otvorio restoran *Lacroma* u današnjoj Ulici kneza Damjana Jude, uskoro prerasta u Hotel *Lacroma*. Više o počecima razvoja turizma u Dubrovniku u: Ivo Perić, *Razvitak turizma u Dubrovniku i okolici* (Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti istraživačkog centra Jugoslavenske akademije znanosti u umjetnosti u Dubrovniku, 1983.).

74 Put u Lapad, *Dubrovnik*, god. V., br. 12, 22. ožujka 1896., 3.

75 Posljednjih se godina 19. st. gradi i cesta oko Rijeke dubrovačke, a 1900. dovršen je put od Boninova do Lapada preko Gospe od Milosrđa, nazvan Liechtensteinov put. Vidi: Baće, „Arhitektura Dubrovnika“, 17.

76 „Da naš grad postane alem-kamen jadranskog mora i da se uzmgone takmiti s Abacijom i drugijem sličnijem mjestima...”

77 „Ima općina u Dalmaciji koje nijesu za napredak mjesta ništa uradile, a općinski porez davi općinare. Evo prve spljetske općine. A općina dubrovačka kroz deset godina: doprinjela je gradnji Hotela Imperiala, opskrbila je grad obilno vodom, zgradila je velike kasarne za domobrance, sklopila je pogodbu za električnu rasvjetu, zgradila i popravila mnoge puteve i ulice, napravila put u Lapad, doprinjela uređenju novog parka ‘Gradac’, priredila svečanost za otkriće Gundulićeva spomenika i nadoknadila manjak oko troškova podizanja spomenika, popravila vodovod i zgradila česmu (fontanu) u Gružu.“ (Malo odgovora i razgovora, *Dubrovnik*, god. VIII., br. 30, 23. srpnja 1899., 2.).

Dubrovnik – sudbina grada tvrđave

Dubrovnik ima veoma dugu povijest izgradnje i upravljanja fortifikacijskim sustavima. Osim na primjeru stare gradske jezgre, vidljivo je to i na primjerima ostalih planiranih i utvrđenih gradova poput Velikog i Malog Stona te Cavtata. Još 1617. dubrovački inženjer Mihajlo Hranjac donosi prvu vojnu stratešku analizu fortifikacije Dubrovnika i njegove neposredne okolice, predlažući izmjene i poboljšanja, a sve zbog tada rastuće prijetnje mletačke mornarice.⁷⁸ Kobni francusko-ruski sukob na teritoriju Dubrovačke Republike dovodi 1806. francuske trupe u sam Grad. Tada se gotovo svi samostani pretvaraju u vojarne, a vojska i skladišta vojnog materijala smještaju u petnaest dubrovačkih crkava koje se desakraliziraju. U vojne se svrhe koriste i neke javne zgrade.⁷⁹ Nakon što su iste godine francuske jedinice slomile rusko-crnogorsku opsadu Dubrovnika, donosi se odluka o podizanju tvrđave na vrhu Srđa. Ovo je bio početak izgradnje cjelovitog fortifikacijskog sustava gdje su francuske trupe do 1812. izgradile tvrđave na Lokrumu (Fort Royal), Žarkovici (Fort Delgorgue), Srđu (Fort Imperial) te čitav niz baterija smještenih na strateškim mjestima duž obale (Lapad, Vrbica, Zaton, Orašac, Trsteno) te na Elafitima (Daksa, Koločep, Lopud, Ruda, Olipa) kako bi kontrolirali kopnenu i morskog pristup Gradu i Gruškoj luci. Utvrđenja su podignuta i uz Veliki i Mali Ston.⁸⁰ Grad Dubrovnik sa svojim utvrđenjima također pripada tom fortifikacijskom sklopu. Nedugo nakon pada Republike Marmont donosi uredbu o ustroju uprave na dubrovačkom području iz koje se odredbom o podložnosti civilnog upravitelja francuskom vojnom zapovjedniku vidi da Dubrovnik ima važnu vojnu ulogu.⁸¹ Uz Zadar predstavljao je najvažnije strateško mjesto za obranu obale.

Dolazak i uspostava austrijske uprave u Dubrovniku nakon ulaska u Grad početkom 1814.⁸² nisu promijenili status grada tvrđave: vojska je bila smještena u samostanima sv. Klare i sv. Katarine, vojna bolnica u bivšem Kolegiju, a inženjerijske jedinice nastavljaju s dogradnjom i usavršavanjem tvrđava te ostalih popratnih vojnih građevina.⁸³

78 Lukša Beritić, „Miho Hranjac projektant dubrovačkih tvrđava XVII. stoljeća“, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 7 (1953), br. 1, 83-86.

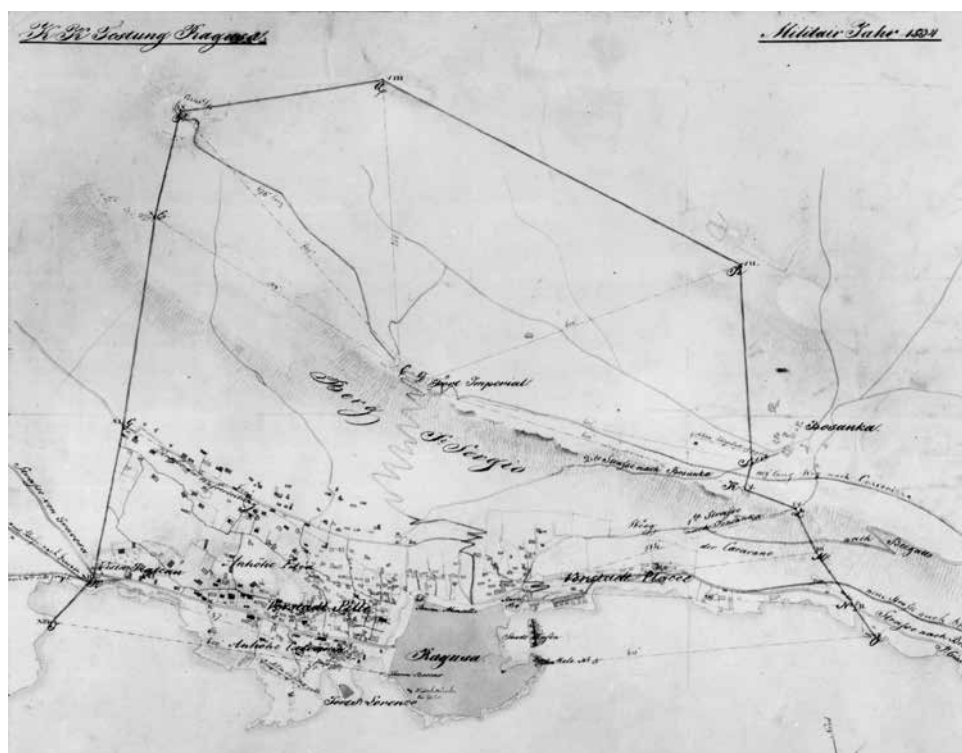
79 Dubrovački Kolegij postaje vojna bolnica, a kazalište vojna pekara. U vojne svrhe se koriste i palača Sponza te Knežev dvor.

80 Paul Pisani, *La Dalmatie de 1797 a 1815 Episode des Conquetes Napoleoniennes* (Paris: Picard, 1893.), karta IV.

81 Ćosić, *Dubrovnik nakon pada Republike*, 46.

82 Austrijski general Milutinović u srpnju 1815. preuzima vlast i nad Elafitima, Mljetom, Korčulom i Visom.

83 O radovima koje su poduzele austrijske vojne vlasti na području Dubrovnika vidi: Baće, „Arhitektura Dubrovnika“, 26-27; Lukša Beritić, *Utvrđenja grada Dubrovnika* (Zagreb: JAZU, 1955.), 206-212.

Slika 2. Granice fortifikacijskog pojasa tvrđave Dubrovnik 1834. godine (Državni arhiv u Dubrovniku. HR-DADU-460 Obiteljski fond Beritić)

Shvativši važnost Dalmacije za kontrolu Jadrana, Monarhija od 40-ih god 19. stoljeća počinje ojačavati svoju vojnu infrastrukturu u južnoj Dalmaciji gradnjom nekoliko novih tvrđava u Dubrovniku i okolici te Bokokotorskom zaljevu. Dalmatinsku obalu tako štite Zadar i Dubrovnik kao tvrđave druge kategorije, Kotor kao tvrđava treće kategorije i neprekinuti niz tvrđava od Knina do Stona.⁸⁴ Ipak, status Dubrovnika kao tvrđave zasigurno je bio kamen spoticanja njegovu daljnjem razvoju. Između ostalog bilo je vezano i uz pitanje urbanističkog razvoja i širenja izvan gradskih zidina jer je za ishođenje građevinske dozvole u obuhvatu obrambenog pojasa tvrđave ili drugih vojnih objekata (poput barutane u Lapadu) bilo potrebno ishoditi i odobrenje vojnih vlasti, s tim da su one u slučaju neke više sile mogle tražiti i uklanjanje građevine. Sve je ovo doprinijelo investicijskoj nesigurnosti, a slobodno korištenje velikih prostornih resursa, kao i kvalitetnije povezivanje Grada s Gružom, Lapadom i ostalim dijelovima okolice moralo je pričekati neka

84 Tado Oršolić, *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću: vojska, teritorijalne snage, žandarmerija (1797.-1914.)* (Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013.), 18.

druga vremena. I doista, premda se o gubitku statusa tvrđave počelo govoriti još koncem 1885., od 5. travnja 1886. utvrđene luke Dubrovnika i Gruža smatraju se otvorenim gradom, a tvrđavno zapovjedništvo postaje zapovjedništvo vojne postaje. Osim tvrđave Imperial na Srđu i gradskih bedema koji su ostali naoružani, ostale su tvrđavice u okolini grada napuštene. Tvrđave Lovrijenac i Revelin razoružavaju se i postaju vojarne, kao i tvrđava sv. Ivana (Molo) koja postaje vojarna, ali s artiljerijskim naoružanjem na taraci.⁸⁵

Ovoj odluci o gubitku statusa grada tvrđave prethodila su politička zbivanja vezana uz protuosmanski ustanak u Bosni i Hercegovini (1875.) koji pokreće tzv. istočno pitanje, a koje se rješava na Berlinskom kongresu (1878.). Kongres odobrava austrougarsku okupaciju Bosne i Hercegovine. To dovodi do pomicanja granica Monarhije duboko prema Balkanskom poluotoku što značajno utječe na vojnu ulogu Dalmacije koja je do tada imala zadaću čuvati dugačku kopnenu granicu prema Bosni i Hercegovini. Promjena vojnog statusa Dalmacije nije bila samo vidljiva u promjeni naziva zapovjedništva u Zadru⁸⁶ već i smanjenju broja stalne vojske jer se jedan njezin dio premješta u Bosnu i Hercegovinu. Jedini preostali „ranjivi“ dio Dalmacije bio je onaj krajnje južni, koji je graničio s Crnom Gorom, što će dovesti do veće koncentracije kopnenih vojnih snaga u dubrovačkom i kotorskom okružju.⁸⁷ Ipak, unatoč ovome novom kontekstu Dubrovnik postaje otvoren grad. Razloge treba tražiti u činjenici da Monarhija okupacijom Bosne i Hercegovine u sklopu uvođenja nove uprave, između ostaloga, pokreće opsežne i dugotrajne građevinske radove radi zaštite novostečenih teritorija kompleksnim sustavom vojnih utvrda. Nakon što je Ministarstvo rata u Beču odobrilo izvanredan proračun za izgradnju utvrda, potvrđen najvišom odlukom samoga cara Franja Josipa I. 1882. godine, počinju radovi na prvoj fazi fortifikacije (1882. – 1886.). Ovi radovi obuhvaćaju izgradnju fortifikacijskog sklopa na području Trebinja i Bileće koji se nastavlja i u drugoj fazi (1897. – 1907.).⁸⁸ Time stari fortifikacijski obrambeni pojas koji je neposredno štitio Dubrovnik i Grušku luku gubi značaj. U ove radove spada i gradnja malih stražarnica koje su služile zaštititi mostova i tunela na trasi uskotračnih željezničkih pruga u Bosni, Hercegovini i Dalmaciji,⁸⁹ a njih čak dvanaest bilo

85 Lukša Beritić, *Utvrdjenja grada Dubrovnika*, 209.

86 Od 1880. zapovjedništvo za Dalmaciju ne naziva se više XVIII. Pješačko-vojno-divizijsko i vojno zapovjedništvo u Zadru, nego samo Vojno zapovjedništvo u Zadru.

87 Oršolić, *Vojna Dalmacija*, 204-205.

88 Treća faza fortifikacije obuhvaća period od 1908. do 1914. O vojnim fortifikacijskim projektima u Bosni i Hercegovini nakon okupacije 1878. vidi: Volker Konstantin Pachauer, „Austro-Hungarian fortification in Bosnia-Herzegovina and Montenegro. Cultural Heritage between value, touristic potential and extinction“, *International Journal of Heritage Architecture* 2 (2018), br. 1, 149-158.

89 O izgradnji i značaju željezničkih pruga u tom periodu vidi: Stanislav Vukorep, *Pruge koje su život značile*. (Ravno: Općina Ravno, 2015.)

je je izgrađeno duž pruge Gabela – Zelenika, s koje je jedan odvojak išao i prema Gružu (1901.).⁹⁰ Premda je za izgradnju željeznica postojao i ekonomski interes, on je, čini se, prvenstveno bio vojni i geostrateški. Ovim snažnijim povezivanjem s ostatkom Monarhije, kopnenim i morskim putem,⁹¹ te gubitkom statusa grada tvrđave, Dubrovnik je dobio novu priliku za vlastiti prosperitet.

Glede ovih vojnih i geostrateških pitanja i djelatnosti, koje su se rješavale na najvišoj razini Monarhije, lokalna dubrovačka uprava nije imala ikakvu značajnu ulogu. Preostalo joj se prilagoditi novim prilikama i to prikazati kao svoj politički uspjeh. Tako već 1891. gradska uprava dodjeljuje vojsci koncesiju za gradnju i upravljanje Vojnim kupalištem na Banjama,⁹² a nakon toga vlastitim sredstvima pokreće gradnju vojarne za smještaj domobranskih jedinica, procjenivši da je, s obzirom na zakonsku obvezu lokalne uprave za zbrinjavanjem vojske, to dugotrajno isplativije nego plaćanje smještaja u privatnim kućama. No, dubrovačka je uprava bila svjesna još jedne činjenice, a to je da gradnjom domobranske vojarne postižu veću vojno-stratešku važnost.⁹³ To se i potvrdilo kad se reorganizacijom i povećanjem domobranstva 1907. godine ustrojava u Dalmaciji i druga domobranska pukovnija br. 37 sa zapovjedništvom u Gružu. Aneksija Bosne i Hercegovine dovodi do nove vojno-teritorijalne promjene te se mostarsko i dio travničkog okružja ujedinjuje s cjelokupnim područjem Vojnog zapovjedištva Zadra u XVI. zbornu područje čije se zapovjedništvo iz Zadra seli u Dubrovnik početkom listopada 1910.⁹⁴

90 „Namjera da se izgradi željeznička pruga koja bi povezala Dubrovnik sa zaleđem, pojavila se još sredinom 19. stoljeća. Nakon anektiranja Bosne i Hercegovine Austro-Ugarskoj Monarhiji 1878. godine, smatrajući i njezinim interesom izgradnju željezničke pruge, Općinsko vijeće u Dubrovniku dalo je izraditi nacrt širokotračne željeznice Dubrovnik – Mostar – Sarajevo. Godine 1884. Dubrovčane je iznenadila vijest austrougarskog Ministarstva rata i Ministarstava financija da se pruga prema moru gradi kao uskotračnica. Izgradnja je završena 1901. godine. Zadnja stanica bila je Zelenika, a od Uskoplja je izgrađen odvojak do Gruža.“ (Franciska Čurković-Major, „Oleandri i cvrčci. Putovanje Lőrincza Szabóa po istočnom Jadranu“, *Dubrovnik: časopis za književnost, nauku i umjetnost* 1/2 (2007), 297.). Također vidi: Državni arhiv u Dubrovniku (Hrvatska). HR-DADU-292 Zbirka građevinskih planova Općine Dubrovnik (1837.-1957.), 38/2, *Željeznička pruga Mostar – Dubrovnik (1883)*.

91 Monarhija od 1871. do 1900. gradi čak 48 svjetionika na istočnoj obali Jadrana.

92 Curić; Selmani, „Kupanje i kupališta u Dubrovniku“, 469-474.

93 „Ima pak pouzdane nade da će se i željezničko pitanje povoljno riješiti za naš grad, naime: u našoj poreznoj općini gradnjom velike nove vojarne za dva domobranska bataljona povećava se vojnička posada za jedan bataljon, te će po svoj prilici i zapovjedništvo domobranstva preći iz Zadra u Dubrovnik, čijem naš grad postaje znamenitijim u vojničkom pogledu, što je danas najmjerdavnije za gradnju željeznice. Hoće li se u nas graditi željeznica iz strateškičkih ili trgovačkih obzira, to se nas ne tiče, glavno je da dobijemo željeznicu, koja bi nam i trgovinu ponovo uskrisila, kako je lijepo razložio g. savjetnik Tončić u predzadnjoj sjednici općinskog vijeća preporučujući gradnju nove kazerne.“ (Novi Dubrovnik, *Dubrovnik*, god. IV., br. 50, 15 prosinca 1895., 1.)

94 Dolazak časničkih obitelji daje lokalnim poduzetnicima poticaj za gradnju dviju villa iznad Boninova, kao i gradnju jedne velike zgrade iznad Vojnog kupališta na Banjama za smještaj zapovjedništva XVI. zborna (1913).

Osim u Domobranskoj vojarni u Gružu vojne su jedinice bile smještene i u drugim vojarnama poput onih u kompleksu nekadašnjeg samostana na Sv. Mariji i tvrđavama Sv. Ivan i Revelin. Složeni odnos glede nekretnina između općinske uprave i vojnih vlasti razriješen je tek sredinom travnja 1930. godine kad je, devet godina nakon potpisivanja, konačno realiziran ugovor o zamjeni dobara između dubrovačke općine i Vojnog erara Kraljevine Jugoslavije. Eraru je tada ustupljen kompleks nekadašnje Domobranske vojarne u Gružu, a Općina je u vlasništvo dobila gradske zidine s tvrđavama Lovrijenac, Sv. Ivan i Revelin, žitnicu Rupe, samostan sv. Katarine, palaču Sponzu, Lazarete te zgradu vojnog skladišta i pekare.⁹⁵

Slika 3. Domobranska pješačka pukovnija u jurišu
(Državni arhiv u Dubrovniku. HR-DADU-992 Zbirka razglednica Marije i Krunoslava Leka)

95 Baće, „Arhitektura Dubrovnika“, 194-195.

Gradnja Domobranske vojarne u Gružu

Domobranstvo⁹⁶ je uz zajedničku (stalnu) vojsku, bojno pomorstvo, naknadnu pričuvu (rezervu) te narodni ustanak bilo sastavni dio ustroja vojske Habsburške Monarhije.⁹⁷ Sukladno zakonu⁹⁸ općina je na zahtjev vojske bila dužna pronaći i osigurati smještaj na svom području. Tako je dubrovački domobranski odjel bojne br. 81 najprije bio smješten u privatnim kućama u Gružu (Lapadu). Pri smještaju vojska se suočavala s mnogim nedostacima. Na sjednicama, održanima 11. lipnja⁹⁹ i 25. lipnja,¹⁰⁰ raspravlja se o onečišćenju vode uzrokovanim začepljenjem kanala i neodržavanjem gustijerni. Općina se obvezuje popraviti gustijerne te za to tražiti naknadu na osnovi pogodbe od vlasnice Marije ud. Persić (Pržica). Preustrojem domobranskog pješastva, gdje *umjesto jednog opstaje dva kadera*,¹⁰¹ dolazi do potrebe za povećanjem smještajnih kapaciteta za vojsku. Tako na sjednici vijećnici daju ovlaštenje za sklapanje i odobrenje pogodbi za stalno ukonačenje c. k. Domobranstva u Lapadu, pri čemu su za stanovanje vojnika uzete u najam kuće Persić-Zamanja

96 Carsko kraljevsko domobranstvo u Dalmaciji osnovano je Zakonom o domobranstvu od 13. svibnja 1869. godine. Obveza novačenja na dubrovačkom i kotorskom području izaziva pobunu jer je novim zakonom ukinuta povlastica Franja I. iz 1814. kojim su bili oslobođeni vojne obveze. Kao rezultat ustanka na ovim se područjima od 1869. do 1882. nije vršilo novačenje, nego se jedino vodio popis vojno sposobnih za službu, no nakon što je zakonom od 2. travnja 1882. ustrojeno i treće kotarsko zapovjedništvo s 81. južnodalmatinskom domobranskom streljačkom bojnom, počinje i novačenje. Ova je bojna bila sastavljena od dva dijela, od kojih je jedan odjel bio stacioniran u Dubrovniku, a jedan u Kotoru. Vojni obveznici iz dubrovačkog i kotorskog okružja bili su novačeni samo u ratnu mornaricu i domobranstvo. Od domobranskog odjela 81. domobranske bojne u Kotoru 1886. nastaje Dalmatinska domobranska streljačka bojna Kotor br. 82. Reorganizacijom 1893. od četiri domobranske pješačke bojne (79. u Zadru, 80. u Splitu, 81. u Dubrovniku i 82. u Kotoru) ustrojava se dalmatinska domobranska pješačka pukovnija br. 23 čije će zapovjedništvo biti u pojedinim razdobljima u Splitu, Sinju, Zadru i naposljetku u Šibeniku. Gradnjom domobranske vojarne u Gružu u nju se smještaju domobranci s područja Dubrovnika i Boke kotorske. (Tado Oršolić, *Vojna Dalmacija*, 195-237.)

97 Detaljnije o ustroju vojske u: Milan Pojić, „Ustroj austrougarske vojske na ozemlju Hrvatske 1868-1914“, *Arhivski vjesnik* 43 (2000), 147-169; Tado Oršolić, *Vojna Dalmacija*.

98 *Zakon od 11. lipnja 1878, kojim se za kraljevine i zemlje, zastupane u vijeću cesarevinskom, uređuje davanje stanovah (konakah) i priskerbljivanje inih nuzgrednih stvarih što ih u vrieme mira potrebuje stalna vojska, bojno pomorstvo i domobranstvo* (Deržavo-zakonski list za kraljevine i zemlje, zastupane u vijeću cesarevinskom. Komad XXXIV – Izdan i rasposlan dne 1. Serpnja 1879.). Poziv za predaju stanova se predavao općinskom načelniku. Naknade za smještaj domobranstva bile su na teret Ministarstva za zemaljsku obranu, čiji ministar je, uz odobrenje Njegova Veličanstva, vodio poslove nastanjivanja. Stalno nastanjivanje vojske bilo je javni teret koji je snosila svaka dotična kraljevina ili zemlja, a vojnička je uprava bila dužna plaćati naknadu u onoj mjeri koja je bila ustanovljena zakonom.

99 Državni arhiv u Dubrovniku (Hrvatska). HR-DADU-89 Općina Dubrovnik - Comune di Ragusa (1815.-1918.), Zapisnici sjednica Općinskog vijeća Dubrovnik, 11. lipnja 1887.

100 *Isto*, 25. lipnja 1887.

101 *Isto*, 29. siječnja 1891.

i Mayneri na lapadskoj obali, a za skladišta *Landwehra* i *Landsturma* kuće „Lorko veliki“ i „Lorko mali“ udovice Vuličević. Teret najma po novom je cjeniku snosila vojnička vlast, a dijelom se pokrивao iz pokrajinskog i općinskog fonda. Pogodbe o najmu ipak nisu bile trajno rješenje¹⁰² te prvi put Općinsko upraviteljstvo donosi Općinskom vijeću prijedlog o gradnji „...jedne normalne vojarne u Gružu a da bi se tim prepriječilo odalečenje Domobranstva iz ove Općine radi oskudice konaka, što bi bilo veoma štetno“.¹⁰³ Donosi se i prijedlog troškovnika načinjenoga po uzoru na sličnu vojarnu u Herceg Novom s cijenom gradnje od 180 000 forinti.¹⁰⁴ Vojni erar i Općina dvadeset pet godina plaćali bi godišnje 11 000 forinti čime bi se iznos zajma namijenjenoga troškovima gradnje mogao gotovo potpuno amortizirati bez ikakva općinskog tereta do isteka roka. Općini bi nakon tog perioda ostala zgrada i dug od 30 000 forinti za otplatu, a ujedno bi prestao i godišnji trošak od 814 forinti za najam privatnog smještaja. Prijedlog je bio jednoglasno prihvaćen. Potom se pristupilo odabiru pogodne lokacije za smještaj nove vojarne te je odabrano zemljište kod vojničkog vježbališta u Gruškom polju koje je na prodaju ponudila gđa Ana Pozza. Na sjednici Općinskog vijeća od 14. kolovoza 1895.¹⁰⁵ jednoglasno je prihvaćena pogodba s Blagim Djelom o zajmu svote od 180 000 forinti uz kamatu od 4½ %. O izboru izvođača raspravljalo se na sjednici Općinskog vijeća 8. studenog 1895.¹⁰⁶ Općinsko upraviteljstvo prethodno je, po nalogu Vijeća, dalo izraditi nacрте vojarne s troškovnikom¹⁰⁷ te je raspisalo dražbu¹⁰⁸ za izvođača radova.

102 Već 1895. gđa Rubricius, nova vlasnica kuće koju je kupila na dražbi od nasljednika Persić i u kojoj je bio smješten najveći broj vojnika, prvotno je namjeravala otkazati najam već u srpnju 1896. Jednako je namjeravao istekom pogodbenog roka i gosp. Mitrović, vlasnik kuće koja je služila kao skladište domobranske robe i oružja. Iako je tražila, Općina nije mogla naći novi smještaj. Prijedlog da se vojska privremeno smjesti u samostan Sv. Križa u Gružu nije uzet u obzir nakon što se postignutim dogovorom s gđom Rubricius produljio otkazni rok do kraja veljače 1897. Općina bi joj uz pogodbeni godišnji najam platila još 500 forinti. Prijedlog je bio jednoglasno prihvaćen (HR-DADU-89 Zapisnici sjednica Općinskog vijeća Dubrovnik, 22. svibnja 1895.)

103 *Isto*

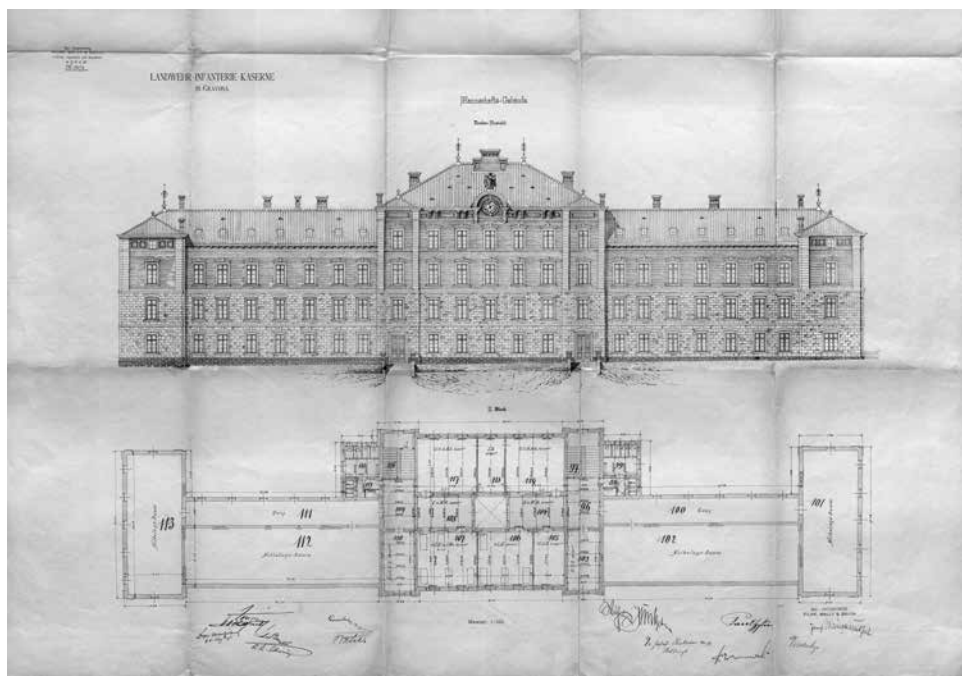
104 Kod novih vojarni, podignutih za vrijeme trajanja zakona donesenog 11. lipnja 1878., osiguravala se neprekinuta naknada predavatelju istih, u periodu od petnaest godina za vojarne koje su bile smještene u već postojećim prenamijenjenim zgradama, a dvadeset pet godina za novosagrađene vojarne.

105 HR-DADU-89 Zapisnici sjednica Općinskog vijeća Dubrovnik, 14. kolovoza 1895.

106 *Isto*, 8. studenog 1895.

107 Nacrte i troškovnik na osnovi kojih je objavljen natječaj za građevinske radove izradilo je zagrebačko *Građevinsko poduzetništvo Pilar, Mally & Bauda*. Ista tvrtka izvodi građevinske radove na Hotelu *Imperial*.

108 HR-DADU-292, 52/1, Dražbeni oglas br. 2531 od 4. listopada 1895.

Slika 4. Projekt glavne zgrade Domobranske vojarne u Gružu (Državni arhiv u Dubrovniku. HR-DADU-292 Zbirka građevinskih planova Općine Dubrovnik, 52/1)

Valjanom ponudom prijavili su se dubrovački poduzetnici Pasko Job i Savo Vuletić, nudeći umanjeње od 1,25 % na jedinstvene cijene naznačene u troškovniku. Drugu ponudu, koju je predao dubrovački poduzetnik Ivo Jelić, načelnik Gondola odbija jer je bila podnesena izvan zakonskog roka naznačenoga u dražbi, premda je bila povoljnija. Ovo pitanje otvara prijepor i pokreće polemiku među vijećnicima koju možemo pratiti u lokalnom tisku. Tako *Dubrovnik* u članku pod naslovom „Gradnja Kazerme“¹⁰⁹ apostrofira planirani smještaj nove vojarne koja bi povežala Gruž s ostatkom grada i uz planiranu gradnju duhanskog skladišta pospješila daljnju urbanizaciju toga, do tada, urbanistički zapostavljenoga dijela grada. Argumentira se i ekonomska isplativost projekta, pa se osim zgrade, koja će nakon dvadeset pet godina ostati gradu na korištenje, upućuje na materijalnu korist koju će *Landwehr* donijeti gradu jer će od novca koji vojska troši živjeti mnoge dubrovačke obitelji, trgovci, gostioničari, kafedžije i drugi. Spominje se i moralna korist od gradnje jer bi na ovaj način mladići grada i okolice, obučavajući se u domobranskim jedinicama, ostajali u svom mjestu. Usporedo s člancima koji su izlazili

109 Gradnja Kazerme, *Dubrovnik*, god. IV., br. 48, 1. prosinca 1895., 1-2.

u *Dubrovniku* pratimo i one u *Crvenoj Hrvatskoj*. U članku pod naslovom „Srbi na Upravi grada Dubrovnika“,¹¹⁰ nakon što su se iznijeli razlozi za opravdanost žalbe odbijenoga poduzetnika Iva Jelića,¹¹¹ uredništvo zaključuje kako su, uvjereni u njezinu korist, upravo svi vijećnici, dakle i hrvatski, glasali za gradnju vojarne, ali da zbog prethodno iznesenih činjenica s pravom pitaju jesu li g. načelnik i srpski vijećnici ovdje gledali korist Dubrovnika. U obraćanju Visokom zemaljskom odboru u Zadru načelnik Gondola obrazlaže odluku o odbijanju žalbe činjenicom da bi, bez obzira na ovo umanjenje, šteta za Općinu odugovlačenjem zbog raspisivanja nove dražbe bila višestruka jer se vojarina ne bi dovršila u predviđenom roku od godine dana kada vojsci ističu ugovori o najmu, a u međuvremenu bi tekle i kamate na zajam koji se isplaćuju Blagom Djelu.¹¹² Međutim, već u prosincu 1895. otvara se pitanje povećanja smještajnih kapaciteta za vojsku. Na sjednici Općinskog vijeća održanoj 6. prosinca¹¹³ čitaju se dopisi Pokrajinskog domobranskog zapovjedništva u Zadru kojim se Općinu pita kani li graditi još jednu vojarnu za drugi bataljun iz Boke. Na zahtjev načelnika općinski mjernik Giberti, koji je upravljao gradnjom prve vojarne, iznosi mišljenje da nije potrebno graditi novu vojarnu već dograditi postojeću.¹¹⁴ Korist od dogradnje bila bi višestruka jer bi se ubirala najamnina za dvije vojarne, a i glavnica kredita mogla bi se u potpunosti amortizirati za dvadeset pet godina.¹¹⁵ Time bi ova dogradnja zapravo pomogla u pokrivanju ukupnih troškova, a u slučaju prekida najma nakon garantiranih dvadeset pet godina Općina bi vojarnu mogla koristiti za smještaj prijelazne vojske ili za bilo koju drugu namjenu od opće koristi. Hrvatska strana u vijeću dvojila je oko mogućeg povećanja ukupnih troškova gradnje, povećanja prireza kao i ponavljanja javne dražbe. Načelnik Gondola na to je odgovorio da za proširenje ne bi bila potrebna nova dražba te bi je izvelo jedno građevinsko poduzeće na temelju jedne te iste pogodbe.¹¹⁶ Nakon što je prijedlog Općinskog upraviteljstva bio jednoglasno usvojen, ovlastilo ga se da

110 Srbi na upravi grada Dubrovnika, *Crvena Hrvatska*, god. V., br. 47, 7. prosinca 1895., 1-2.

111 Navodi da je njegova ponuda bila za 1 % niža od ponude Paska Joba te kako se uvjeti sadržani u dražbenom oglasu i troškovniku nisu poklapali, kao ni cijena za izvedbene radove, koja je u troškovniku na njemačkom iznosila preko 220 000 forinti, dok je u prijevodu na talijanski jezik iznosila nešto više od 180 000 forinti, uz izostavljanje drvodjelskih i nekih drugih radova. Upravo zbog ovakve neujednačenosti ponuda nije niti mogla biti poslana u traženom roku osim onima koji su, aludirajući na Paska Joba i Sava Vuletića, troškovnik dobili već ranije. Ivo Jelić žalbu završava molbom da se organizira nova dražba na kojoj bi sudjelovali i drugi ponuditelji, čime bi korist imala i sama Općina.

112 HR-DADU-292, 52/1 (1895.), br. 3042/ 1895.

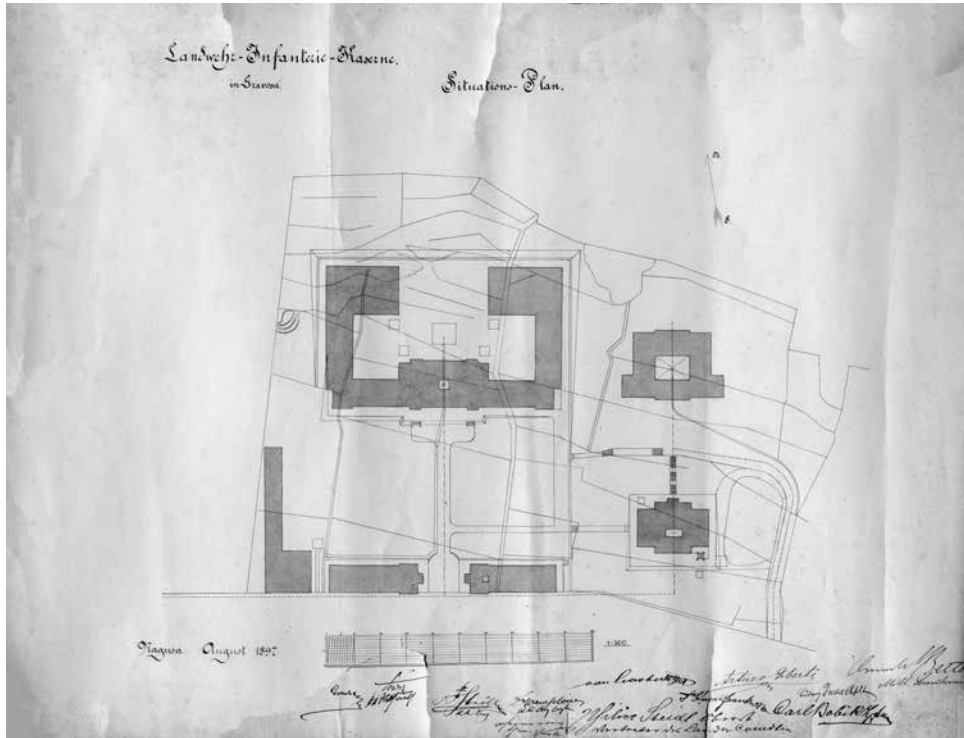
113 HR-DADU-89 Zapisnici sjednica Općinskog vijeća Dubrovnik, 6. prosinca 1895.

114 Ukupni troškovi bi se smanjili jer proširenje ne bi stajalo više od 140000 forinti čime cijena u totalu ne bi premašila svotu od 320 000 forinti.

115 Vojnička je vlast s Pokrajinom po zakonu jamčila plaćanje za smještaj jednog bataljuna 11 400 forinti, dok bi za drugi plaćala još 9 672 forinti, što bi bilo godišnje ukupno 21 072 forinti.

116 HR-DADU-89 Zapisnici sjednica Općinskog vijeća Dubrovnik, 10. prosinca 1895.

ishodi potrebna sredstva za novu gradnju. Kao ponuditelji za građevinske radove dogradnje ponovno se javljaju Ivo Jelić i Pasko Job sa svojim suradnicima.¹¹⁷ Usvaja se ponuda Paska Joba i družine kojom se obvezuju dovršiti dogradnju u roku od petnaest mjeseci po cijeni umanjenoj za 8,25 % ispod one naznačene u troškovniku.

Slika 5. Komplex Domobranske vojarne u Gružu nakon dogradnje (Državni arhiv u Dubrovniku. Privremeni popis nacrtne dokumentacije i spisa Okružnog i Kotarskog građevnog ureda u Dubrovniku, mapa IV)

Predviđena svota od 320 000 forinti ipak je bila nedostatna za pokriće troškova, čime su se potvrdile sumnje hrvatske strane. Zbog toga na sjednici Općinskog vijeća od 21. svibnja 1897.¹¹⁸ načelnik traži od Vijeća da izabere *Odbor za pregledanje radnje na građevini Domobranske vojarne* od sedam članova koji bi nadgledao radove i utvrdio naknadne troškove.

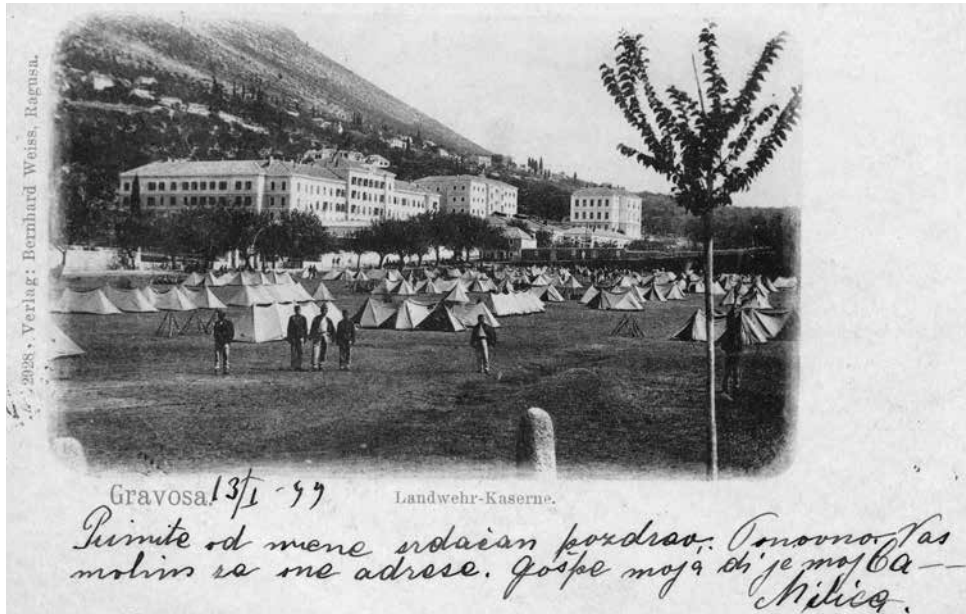
Na sjednici od 16. lipnja 1897., nakon što je postalo jasno da novca za isplatu radova poduzetnicima nema,¹¹⁹ i prije izvješća Odbora, vijećnik Banac predlaže

117 HR-DADU-292, br. 52/1 (1895.), br. 503, 505, 506, od 5. ožujka 1896.

118 HR-DADU-89 Zapisnici sjednica Općinskog vijeća Dubrovnik, 21. svibnja 1897.

119 Time se Općina našla u nezavidnoj situaciji jer neimanjem novca za isplatu već izvršenih ra-

dizanje novog zajma od 100 000 forinti, od kojih će se potrošiti samo onoliko koliko Vijeće bude dopustilo. Sjednica prolazi u vrlo burnom tonu. Načelnik Gondola branio se od optužbi da je kriv za novonastalu situaciju negirajući da je ikad izjavio da troškovi ukupne gradnje neće biti veći od 320 000 forinti.¹²⁰ Vladajuća je, pak, strana tvrdila da svi podjednako snose odgovornost za ovu situaciju. Hrvatska strana oštro reagira tvrdnjom da su bili obmanuti troškovnikom i da ne snose jednaku odgovornost premda su glasali za. Čuju se i kritike kako je Općina gradnjom vojarne napravila loš posao jer će sav dohodak od najma ići na isplatu kamata, dok će glavnica ostati kao dug potomcima. Vijećnici ipak ne donose odluku o podizanju novog zajma nego čekaju izvješće.

Slika 6. Vojno vježbalište u Gruškom polju (HR-DADU-992)

Odbor u očekivanom izvješću iznesenom na hitnoj sjednici Općinskog vijeća 17. kolovoza 1897.¹²¹ donosi kronologiju gradnje te zaključuje da osim unitarnih cijena u troškovniku ništa drugo nije bilo u redu. Izvješće donosi i izjavu općinskog mjer-nika Gibertija koji je naveo da je tvrtka Pilar, Mally & Bauda, koja je po nalogu Upraviteljstva sastavila prvotni troškovnik, bila predvidjela veći trošak od onih 180

dova nije bilo moguće, u skladu s pogodbom između nje i poduzetnika, izvršiti primopredaju Domobranske vojarne u koju su se za mjesec dana trebali useliti vojnici, a Općina početi ubirat najamninu od vojnih vlasti.

120 Posô od kazerma na opć. sjednici, *Crvena Hrvatska*, god. VII., br. 25., 19. lipnja 1897., 2.

121 HR-DADU-89 Zapisnici sjednica Općinskog vijeća Dubrovnik, 17. kolovoza 1897.

000 forinti, ali su se po načelnikovu nalogu troškovi morali smanjiti, što je Giberti tek djelomično uspio izbacivanjem nepotrebnih radova iz troškovnika.¹²² U međuvremenu Općinsko je vijeće, ne čekajući Gibertijeve izmjene, na prijedlog načelnika Gondole već glasalo za troškovnik od 180 000 forinti i to na osnovi jamstva mjernika Baude da se troškovnik može korigirati na traženi iznos. Tako je ispalo da je čitava situacija oko gradnje pred Vijećem bila drukčije prikazana te da je gradnja odobrena na temelju pretpostavki i uvjeravanja o kojima hrvatska strana zasigurno nije ništa znala. U namjeri da odredi realne troškove Odbor je angažirao iskusnog mjernika Meichsnera te je prema njegovu izvješću utvrdio da će ukupna svota za dovršetak svih radova, uračunavajući sniženje od 8,25 %, biti 431 491 forinti (!), što je bilo oko 100 000 forinti više od predviđena troška. Nakon izvješća i načelnikova izlaganja¹²³ stavlja se na glasanje prijedlog Upraviteljstva o podizanju novog kredita, koji se usvaja jednoglasno. Vojarina je završena te su je vojne vlasti preuzele 25. kolovoza 1897., a c. k. Ministarstvo za zemaljsku obranu odlukom od 27. listopada iste godine¹²⁴ odobrilo je kolaudaciju i preuzimanje novosagrađene vojarne u Gružu za 3. i 4. bataljon Domobranske pješačke pukovnije br. 23.

Slika 7. Odlazak na vježbu vojnika 23. Domobranske pješačke pukovnije (HR-DADU-992)

122 Uspio je smanjiti izvorni troškovnik s 222 181 na 198 661 forintu.

123 Na iznesene dvojbe o tome da će nakon dvadeset pet godina Općini ostati dug od čitave glavnice jer će se od iznosa najamnine moći isplaćivati jedino kamate i troškovi održavanja, Gondola brani cijeli projekt riječima da će se općinski dug svake godine amortizirati pa će se time i na glavnice plaćati niže kamate, a vojnička će vlast, ako nakon dvadeset pet godina sasvim ne napusti vojarinu, nastaviti za nju plaćati istu tarifnu cijenu kao za normalnu vojarinu prvog reda.

124 HR-DADU-292, 52/1, Odluka br. 27402/6323 V

Nalaže se Upravnom povjerenstvu da iz vlastitih sredstava, a na račun kredita za Domobranstvo, isplati Općini naknade za stanarinu koja joj po zakonu pripada od dana preuzimanja.¹²⁵ Poduzetnici su imali obvezu održavanja vojarne dvije godine nakon njezina završetka te oni nakon isteka tog roka traže konačno odobrenje radova, povrat jamčevine i oslobođenje od daljnjih obveza.¹²⁶ Konačna je kolaudacija izvršena 16. listopada 1899. Problemi koji su se u budućnosti javljali u odnosu Općine i vojnih vlasti većinom su bili vezani uz neadekvatne uvjete stanovanja u vojarni, većinom podčasničkog kadra.

U funkciji vojarne zgrada je ostala do 1972. godine.

Zaključak

Promatrajući ulogu Dubrovnika u sklopu procesa hrvatske nacionalne integracije tijekom 19. stoljeća, možemo zaključiti da je njegova kulturna, a napose književna baština, daleko nadilazeći svoje lokalne okvire, imala presudan značaj u definiranju hrvatske nacionalne kulturno-jezične cjeline. Ipak, u političkom smislu u tim ranijim fazama integracije dubrovačka građanska elita nije uspjela ostvariti programski oblikovana jasna stajališta niti jasne integracijske ciljeve. Već tada među dubrovačkim ilircima kao nositeljima građanskih integracijskih snaga postaju vidljive iskricе budućih dvojbi oko pripadnosti hrvatskom ili srpskom integracijskom krugu. Nakon razdoblja apsolutizma, vraćanjem parlamentarizma 1861. godine, politički program dalmatinske Narodne stranke, koji na početku odlikuje hrvatsko-srpska sloga, jasno definira svoje ciljeve: ujedinjenje Dalmacije i Banske Hrvatske na temelju državnog i povijesnog prava te uvođenje hrvatskog jezika u javni život Dalmacije. Na tom tragu djeluju i dubrovački politički predstavnici, pa Dubrovnik vrlo rano, već krajem 60-ih, smjenjuje autonomašku upravu onom narodnjačkom koja ostaje na upravi Grada do općinskih izbora 1890. Unutarnji rascjep Narodne stranke tijekom 70-ih te procesi koji kulminiraju osnivanjem samostalne Srpske stranke u Dalmaciji 1880., koja sada s autonomašima negira programske ciljeve Narodne stranke, na specifičan su se način odrazili na Dubrovnik. Svijest o izgubljenom višestoljetnom suverenitetu potiče snažan lokalpatriotski zanos kod dijela dubrovačke građanske elite, ali i kod tzv. omladine dubrovačke, te oni nezadovoljni provincijalnom pozicijom Dubrovnika, prometnom izolacijom, gospodarskom i demografskom stagnacijom te odsustvom pokretačkog kapitala i vizije Dubrovnika, budućnost ne vide u hrvatskoj integracijskoj verziji koju promovira Narodna stranka, već

125 HR-DADU-292, 52/1, Prepis naređenja Domobranske komande od 5. novembra 1897. br. 3196, upravljenog Domobranskom postajnom zapovjedništvu u Gružu.

126 HR-DADU-292, 52/1, 27. rujna 1899.

se, pogotovo nakon njezina rascjepa, sve jasnije okreću k onoj srpskoj, zacijelo i pod utjecajem političke afirmacije Srbije kao samostalne južnoslavenske države. Time se u Dubrovniku osim narodnjaka i autonomaša pojavljuje i treća politička opcija onih koji u vjerskom smislu ostaju katolici, a u nacionalnom se određuju kao Srbi – dubrovački srbokatolici. Pobjedom na izborima 1890. srbokatoličko-autonomaška koalicija, predvođena načelnikom Franom Gondolom, upravlja gradom u dva mandata. I premda zajedničkim djelovanjem mlade pravaške struje i narodnjaka te postupnom integracijom najširih slojeva društva postaje jasno da Dubrovnik i okolica bez sumnje pripadaju hrvatskoj integracijskoj matici, vladajuća koalicija nastoji se održati na poziciji pokretanjem i podržavanjem projekata koji bi postali osnovom jednog, kako su tvrdili – „novog Dubrovnika“, u kojemu se htjelo najprije definirati njegove gospodarske potencijale, a onda naći način njihove realizacije. Tako domaći kapital najprije pokreće dubrovačka parobrodarska društva nastojeći revitalizirati trgovinu i brodarstvo. Prepoznajući klimatske pogodnosti dubrovačkog kraja za razvoj suvremenog hotelijerstva i lječilišnog turizma, podržavaju dolazak stranog, austrijskog kapitala (*Hotel Imperial*), čiji razvoj potpomažu izgradnjom potrebne komunalne infrastrukture povezujući Grad s Gružem i Lapadom. Konačno, gradnjom kapitalnih objekata, poput Domobranske vojarne, nastoje Općini osigurati financijski što povoljniju opciju vezanu uz zakonsku obvezu lokalne uprave glede ukonačenja vojske, ali i podići prometnu važnost Dubrovnika s vojnog i geostrateškog gledišta kako bi bolju povezanost s ostatkom Monarhije koristili za vlastiti ekonomski probitak. I premda je činjenica da su ove akcije doista trasirale i neke dandanas najznačajnije dubrovačke gospodarske djelatnosti, poput pomorstva i osobito turizma, ostaje otvoreno pitanje jesu li sve ove pojave vezane uz pojam „novog Dubrovnika“ bile doista unaprijed promišljena vizija te ovisile isključivo o sposobnosti srbokatoličko-autonomaške uprave s Gondolom na čelu ili se samo radilo o vještom prilagođavanju novonastalim situacijama. Iz primjera gradnje domobranske vojarne vidljivo je da lokalna uprava nije imala ingerencije odlučivati hoće li vojska biti smještena u Dubrovnik ili ne. Njezine su odluke vezane uz zahtjeve koje najprije postavlja vojska, a koje oni nastoje riješiti na način koji je pogodniji za Dubrovnik. Premda su vješto kroz medije nastojali gradnju vojarne prikazati kao dio vlastitog programa, u procesu planiranja novčanih sredstava i gradnje na vidjelo je izašla prilična razina nesnalaženja, ali i pogodovanja. Promatrajući stvar u širem kontekstu, očigledno je da je okupacija Bosne i Hercegovine dovela do snažnijeg vezivanja dalmatinskog juga i ostatka Monarhije, i to prvenstveno iz vojnih, a onda i ekonomskih razloga. Sve je ovo osiguralo učestaliju, bolju i sigurniju povezanost morskim i kopnenim putem što je posljedično djelovalo na razvoj lokalnih trgovačkih snaga i stvorilo preduvjete za ulaganje stranog, austrijskog kapitala u hotelijerstvo i lječilišni turizam. Paradoks srbokatoličko-autonomaške koalicije bio je taj

da je, dok su u „Novom Dubrovniku“ (u skladu s postavkom da je Bosna i Hercegovina trebala pripasti Srbiji) tvrdili kako je okupacija Bosne i Hercegovine koju je izvršila Monarhija uzrokovala daljnju stagnaciju Dubrovnika, upravo njihov mandat pokazao suprotno – tek okupacijom i kasnije aneksijom Bosne i Hercegovine stvorili su se preduvjeti za njihov „novi Dubrovnik“. Time je srbokatoličko-autonomaška uprava, podržavajući snažnije vezivanje Dubrovnika s ostatkom Monarhije, samoj sebi izbila svoj glavni argument – sveopću stagnaciju Dubrovnika, kao jedini argument kojim je mogla pravdati svoju srbokatoličku „avanturu“. Sinergijom političkog rada dubrovačkih pravaša i narodnjaka i afirmacije veza Monarhije i dalmatinskog juga nakon zauzimanja Bosne i Hercegovine trajno su se riješile sve nedoumice oko hrvatskih nacionalnointegracijskih ciljeva u Dubrovniku.

IZVORI I LITERATURA:

Arhivski izvori:

Državni arhiv u Dubrovniku (Hrvatska)

HR-DADU-89 Općina Dubrovnik – Comune di Ragusa (1815. – 1918.), Zapisnici sjednica Općinskog vijeća Dubrovnik.

HR-DADU-460 Obiteljski fond Beritić

HR-DADU-264 Obiteljski fond Martecchini

HR-DADU-292 Zbirka građevinskih planova Općine Dubrovnik (1837. – 1957.)

HR-DADU-992 Zbirka razglednica Marije i Krunoslava Leka

Službena glasila i tisak:

Crvena Hrvatska (Dubrovnik), 1893. – 1897.

Danica ilirska (Zagreb), 1836.

Dubrovnik (Dubrovnik), 1895. – 1899.

Literatura:

Baće, Antun. „Arhitektura Dubrovnika između dva svjetska rata“. Doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, 2015.

Benković, Vlaho. *Uloga dubrovačke politike u stvaranju „Novog kursa“: (1903. – 1905.)*. Dubrovnik: Matica hrvatska, Ogranak Dubrovnik, 2009.

Beritić, Lukša. „Miho Hranjac projektant dubrovačkih tvrđava XVII. stoljeća“. *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 7 (1953), 1, 83-86.

Beritić, Lukša. *Utvrđenja grada Dubrovnika*. Zagreb: JAZU, 1955.

Bogišić, Vlaho. „O inzularnosti nesuđene dubrovačke nacije u osam točaka i nekoliko referencija“. *Kolo: časopis Matice hrvatske* 18 (2008), 2, 323-346.

Budicin, Marino. „Il 1848 in Dalmazia attraverso ‘La Gazzetta di Zara’, ‘La Dalmazia costituzionale’, ‘Le rimembranze della settimana’, ‘L’avvenire’“. *Atti del Centro di Ricerche storiche – Rovigno* 10 (1979-1980), 265-291.

Curić, Sanja; Selmani, Nikša. „Kupanje i kupališta u Dubrovniku do početka Drugoga svjetskog rata“. *Vjesnik dalmatinskih arhiva: Izvori i prilozi za povijest Dalmacije* 2 (2021), 463-495.

Čosić, Stjepan. „Antun Stražičić i dubrovački Srbi katolici“. *Dubrovački koluri. Uspon i pad srbokatolika.*, ur. Stjepan Čosić Dubrovnik: Ogranak Matice hrvatske u Dubrovniku, 2018.

Čosić, Stjepan. *Dubrovnik nakon pada Republike (1808. – 1848.)*. Dubrovnik: Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, 1999.

Čosić, Stjepan. „Slom Dubrovačke Republike prema iskustvima suvremenika“, *Kolo: časopis Matice hrvatske* 18 (2008) 2, 129-147.

Čurković-Major, Franciska. „Oleandri i cvrčci. Putovanje Lőrincza Szabóa po istočnom Jadranu“. *Dubrovnik: časopis za književnost, nauku i umjetnost* 1/2 (2007), 292-321.

Fresl, Tomislav. „Faze integracije hrvatske nacije“. *Pravnik: časopis za pravna i društvena pitanja* 86 (2008), 123-140.

Golub, Ivan. „Tko je zaustavio tiskanje hrvatske Biblije Bartola Kašića“. *Bogoslovska smotra* 71 (2001), br. 1, 153 – 170.

Grčević, Mario. „Zašto slavistika 19. stoljeća nije priznavala postojanje hrvatskoga jezika? Uzroci i posljedice“. *Jezik – Časopis za kulturu hrvatskoga književnog jezika* 45 (1997), 1, 3-28.

Grijak, Zoran; Ćosić, Stjepan. *Figure politike. Lujo Vojnović i Robert William Seton-Watson*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2012.

Hobsbawm, Eric J. *Nacije i nacionalizam*. Zagreb: Novi Liber, 1993.

Hroch, Miroslav. *Društveni preduvjeti nacionalnih preporoda u Europi*. Zagreb: Srednja Europa, 2006.

Knežević, Adrian. „Hrvatska nacionalna integracija u Dubrovniku“. Diplomski rad, Sveučilište u Zadru, 2017.

Knežević, Adrian. „Prva secesija u dalmatinskoj Narodnoj stranci 1873. godine“. *Miscellanea Hadriatica et Mediterranea* 6 (2019), 171.

Korunić, Petar. *Rasprava o izgradnji moderne hrvatske nacije: Nacija i nacionalni identitet*. Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest, Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2006 (monografija).

Macan, Trpimir. „Pogled u dalmatinsko-zagrebačke veze 1835. – 1837.“. *Zadarska revija* 36 (1987) 4/5, 593-609.

Obad, Stijepo. „Pokušaj unapređenja Dalmacije za neoapsolutizma (1852. – 1860.)“. *Radovi. Razdio društvenih znanosti* 23 (1984), 75-87.

Oršolić, Tado. *Vojna Dalmacija u 19. stoljeću: vojska, teritorijalne snage, žandarmerija (1797. – 1914.)*. Zadar: Sveučilište u Zadru, 2013.

Pachauer, Volker Konstantin. „Austro-Hungarian fortification in Bosnia-Herzegovina and Montenegro. Cultural Heritage between value, touristic potential and extinction“. *International Journal of Heritage Architecture* 2 (2018), br. 1, 149-158.

Pederin, Ivan. „Dubrovački ilirac Antun Kaznačić“. *Anali* 24/25 (1987), 161-170.

Perić, Ivo. „Načelnici dubrovačke općine od njenog ponarođenja do početka Prvog svjetskog rata“. *Dubrovački horizonti* 30 (1990), 55-56.

Rajčić, Tihomir. „Odnos Srpskog lista (glasa) prema autonomašima u Dalmaciji 80-ih godina XIX. stoljeća“. *Radovi zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 43 (2001), 375-388.

Rajčić, Tihomir. „Srpski nacionalni pokret u Dalmaciji u XIX. stoljeću“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 47 (2005), 354-357.

Stančić, Nikša. *Hrvatska nacija i nacionalizam u 19. i 20. stoljeću*. Zagreb: Barbat, 2002.

Vekarić, Stjepan. „Brodovi s imenom grada Dubrovnika“. *Naše more: znanstveni časopis za more i pomorstvo* 27 (1980), br. 1-2, 29.

Vukorep, Stanislav. *Pruge koje su život značile*. Ravno: Općina Ravno, 2015.

Construction of Home Guard Barracks in the context of national and modernization processes in Dubrovnik at the end of the 19th century

Summary

Dubrovnik played a significant role in the processes of Croatian national integration during the 19th century, especially in its initial stages when its literary heritage took part in defining the Croatian national cultural–linguistic entity. Nevertheless, awareness of the lost, centuries–old sovereignty encouraged a strong local patriotic fervour among a part of Dubrovnik’s civic elite, but also among the so-called the “youth of Dubrovnik”. Being dissatisfied with Dubrovnik’s provincial position, traffic isolation, economic and demographic stagnation, and the absence of starting capital and vision, they no longer saw the future of Dubrovnik in the Croatian integration variant, but were approaching the Serbian one, probably under the influence of the political affirmation of Serbia as an independent South Slavic state. Thus, in Dubrovnik, besides the People’s Party, which strived for unification of Croatia and Dalmatia and its opposition, the Autonomist Party, a movement of local Serbian Catholics also appeared. In the period from 1890 to 1899, a political coalition of the Serbian Catholics and the Autonomists governed the city, trying to find and develop its potential. One such project was the construction and rental of the Home Guard Barracks in Gruž. Although the political coalition of the Serbian Catholics and the Autonomists tried to present this and other projects as its political success, looking at the wider context of Dubrovnik after the occupation of Bosnia and Herzegovina in 1878, when, due to military and partly economic reasons, a stronger integration of the far south of Dalmatia and the rest of the Monarchy took place, we can conclude that the local government was not the initiator of changes, it was just trying to adapt to the new situation in which it was already clear that Dubrovnik and its surroundings completely took part in the Croatian national integration matrix.

Keywords: Dubrovnik, Gruž, home guard barracks, national integration, Serbian Catholics